

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

Olsztyn, dnia piątek, 31 października 2025 r.

Poz. 3896

UCHWAŁA NR XX/213/25 RADY MIEJSKIEJ W IŁAWIE

z dnia 27 października 2025 r.

w sprawie przyjęcia gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Iławy na lata 2025-2028

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153), art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), po uzyskaniu opinii Warmińsko – Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Rada Miejska w Iławie uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny program opieki nad zabytkami miasta Iławy na lata 2025-2028” w brzmieniu stanowiącym załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Iławy.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Przewodnicząca Rady
Miejskiej w Iławie

Aneta Rychlik

Załącznik do uchwały Nr XX/213/25
Rady Miejskiej w Iławie
z dnia 27 października 2025 r.

SPIS TREŚCI

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	6
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	19
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego (relacje gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Iławy z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy).....	35
6. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego miasta Iławy	38
7. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta Iławy. Analiza szans i zagrożeń	67
8. Założenia programowe i zadania programu opieki nad zabytkami miasta Iławy	70
9. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami miasta Iławy	75
10. Źródła finansowania opieki nad zabytkami	76
11. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami miasta Iławy	95

Aneks 1. Wykaz obiektów zabytkowych z terenu Iławy objętych ochroną prawną przez wpis do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego

Aneks 2. Wykaz obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków miasta Iława

Aneks 3. Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu miasta Iława

1. WSTĘP

Celem opracowania „Gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Iława na lata 2025-2028” jest określenie zasadniczych kierunków działań inicjowanych przez władze miejskie w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się w granicach administracyjnych miasta, zgodnie z przepisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 951 z późn. zm.), przy uwzględnieniu aktualnych wytycznych branżowych, w tym „Poradnika metodycznego – Gminny Program Opieki nad Zabytkami” Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie.

Program opracowany został na okres czterech lat i – przed przyjęciem przez Radę Miejską – uzyska opinię Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Po przyjęciu program zostanie ogłoszony w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z jego realizacji władze miasta będą sporządzać co dwa lata sprawozdanie, zgodnie z wymogami ustawowymi.

Podstawowym uzasadnieniem sporządzenia niniejszego programu jest potrzeba skutecznej ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego Iławy. Kluczowe znaczenie ma nie tylko zachowanie zasobów historycznych dla bieżącej i przyszłych generacji mieszkańców, ale również kształtowanie i upowszechnianie poczucia wspólnoty kulturowej. Realizacja tych celów opiera się na edukacji – od poziomu podstawowego po działania adresowane do szerokich grup społecznych – a także wspieraniu turystyki kulturowej, która przyczynia się do społeczno-gospodarczego rozwoju miasta.

Niezbędna jest współpraca władz samorządowych, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych oraz całej społeczności lokalnej. Budowanie świadomości wartości zabytków, znaczenia ich trwałej ochrony oraz stymulowanie partycypacji społecznej są warunkami sukcesu ochrony dziedzictwa kulturowego Iławy.

Niniejszy program jest trzecim z kolei opracowaniem dedykowanym opiece nad zabytkami miasta Iława. W założeniach na lata 2025–2028 przewidziano kontynuację działań prowadzonych w latach 2014–2024, ze szczególnym uwzględnieniem tzw. działań miękkich służących promocji i edukacji dotyczącej dziedzictwa kulturowego miasta, także poprzez inicjatywy o charakterze historycznym oraz partycypacyjnym.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawę prawną obowiązku sporządzenia „Gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Iława na lata 2025-2028” stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.).

Zgodnie z art. 87 tej ustawy:

I. Obowiązek sporządzenia programu

Zarząd województwa, powiatu oraz wójt (burmistrz, prezydent miasta) zobowiązani są do opracowania odpowiednio wojewódzkiego, powiatowego lub gminnego programu opieki nad zabytkami na okres 4 lat.

II. Cele programu

Zgodnie z art. 87 ust. 2 programu, cele obejmują w szczególności:

1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

III. Procedura przyjęcia i publikacji programu

1. Program przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
2. Po uchwaleniu program publikowany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

IV. Sprawozdawczość

Z realizacji programu wójt, burmistrz lub prezydent przedstawia co 2 lata radzie gminy sprawozdanie z efektów wdrażania programu.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Obiekty zabytkowe – zabytki nieruchome i ruchome, podlegają na terytorium Polski ochronie prawnej na mocy wielu aktów prawnych:

3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku

Obiekty zabytkowe są objęte ochroną prawną określoną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela:

Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

3.2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dla niniejszego programu zasadne jest przywołanie poniższych artykułów tej ustawy:

Art. 3. Użyte w ustawie określenia oznaczają:

1. zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
2. zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
3. zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
4. zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

5. instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
6. prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
7. prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
8. roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
9. badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
10. badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
11. badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
12. historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
13. historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
14. krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
15. otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Art. 4. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 6.1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
 - a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
- 2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art. 7. Formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1 a) wpis na listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Art. 16.1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Art. 17.1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
 - 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
 - 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
 - 4. składowania lub magazynowania odpadów.
2. W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131-134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska.

Art. 18.

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19.

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20. Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Art. 21. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1/ zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

2/ inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3/ inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art. 89. Organami ochrony zabytków są:

1. minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2. wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Szczególnie ważną rolę ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przypisuje właścicielowi lub posiadaczowi obiektu zabytkowego. Należy podkreślić, że dysponowanie zabytkiem powoduje – z jednej strony – obowiązki ciężące na właścicielu/użytkowniku, z drugiej jednak strony przysługują mu liczne prawa.

Art. 5. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;

- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury.

Art. 25.

1. Zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza:

- 1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku;
- 2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie;
- 3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

2. W celu spełnienia wymagań, o których mowa w ust. 1, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany nieodpłatnie udostępnić do wglądu właścicielowi lub posiadaczowi zabytku nieruchomego posiadaną przez siebie dokumentację tego zabytku oraz umożliwić dokonywanie niezbędnych odpisów z tej dokumentacji.

Art. 26.

1. W umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku.

2. Przepis ust. 1 stosuje się odpowiednio do decyzji o oddaniu w trwałą zarząd zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru.

Art. 27. Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

We wniosku należy wskazać zakres planowanych prac, ze wskazaniem zaplanowanych do zastosowania materiałów budowlanych i rozwiązań technicznych.

Art. 28.

Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Art. 31.

1a. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować:

- 1) roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo
- 2) roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego – jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82a ust. 1, pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

2. Zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych, o których mowa w ust. 1a, ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji, wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny. 3. Egzemplarz dokumentacji badań, o których mowa w ust. 1, podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

W przypadku podejmowania uzgodnionych w organem ochrony zabytków działań przy obiektach zabytkowych, przy wyborze wykonawcy tych prac należy kierować się Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków.

Ponadto, cytowana ustawa nakłada na obywateli obowiązki wynikające z przypadkowych odkryć stanowisk archeologicznych

Art. 32.

1. Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1 pkt 3.

3. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany w terminie 5 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 pkt 3 i ust. 2, dokonać oględzin odkrytego przedmiotu.

4. Jeżeli w terminie, określonym w ust. 3, wojewódzki konserwator zabytków nie dokona oględzin odkrytego przedmiotu, przerwane roboty mogą być kontynuowane.

5. Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;
- 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.

6. Roboty nie mogą być wstrzymane na okres dłuższy niż miesiąc od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3.

7. Jeżeli w trakcie badań archeologicznych zostanie odkryty zabytek posiadający wyjątkową wartość, wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o przedłużeniu okresu wstrzymania robót. Okres wstrzymania robót nie może być jednak dłuższy niż 6 miesięcy od dnia doręczenia decyzji, o której mowa w ust. 5 pkt 3.

8. Po zakończeniu badań archeologicznych, o których mowa w ust. 5 pkt 3, wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję pozwalającą na kontynuację przerwanych robót.

Art. 33

1. Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot

i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1.

3. W terminie 3 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 i 2, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany dokonać oględzin znalezionej przedmiotu i miejsca jego znalezienia oraz, w razie potrzeby, zorganizować badania archeologiczne.

3.3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów.

W art. 7 ust. 1, pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym zostały określone zadania własne gminy:

Art. 7.1. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy.

W szczególności zadania własne obejmują sprawy:

9. kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3.4. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami reguluje zasady zmiany własności obiektów zabytkowych.

Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 13 ust. 4).

Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 13 ust. 5).

Jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie (art. 29 ust 2).

W przypadku nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu można nałożyć, w miarę potrzeby, na jednostkę organizacyjną obowiązek odbudowy lub remontu położonych na tej nieruchomości zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w decyzji (art. 45 ust. 2a).

Podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział. W odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję, o której mowa powyżej wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości (art. 96 ust 1 i 1a).

Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4).

3.5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane

W ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane uregulowane zostały zasady użytkowania oraz prowadzenia prac budowlanych w obiektach zabytkowych.

Art. 5, ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2 tej ustawy wskazuje, że obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymać w należytym stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczać do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Katalog działań budowlanych w stosunku do których należy uzyskać pozwolenie budowlane, a które podlegają zgłoszeniu organowi budowlanemu określają art. 29, 29a, 30 i 31 ustawy Prawo budowlane. W stosunku do zamierzeń, które wymagają jedynie zgłoszenia zgodnie z art. 30 ust. 7 w/w ustawy właściwy organ może nałożyć w drodze decyzji obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 30, ust. 2:

W zgłoszeniu należy określić rodzaj, zakres i sposób wykonywania robót budowlanych oraz termin ich rozpoczęcia. Do zgłoszenia należy dołączyć oświadczenie, o którym mowa w art. 32 ust. 4 pkt 2, oraz, w zależności od potrzeb, odpowiednie szkice lub rysunki, a także pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami. W razie konieczności uzupełnienia zgłoszenia właściwy organ nakłada, w drodze postanowienia, na zgłaszającego obowiązek uzupełnienia, w określonym terminie, brakujących dokumentów, a w przypadku ich nieuzupełnienia – wnosi sprzeciw, w drodze decyzji.

Art. 39

1. Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

2. Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.

3. W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

4. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

3.6. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych

Zgodnie z ustawą z dnia 12 stycznia 1991r. o podatkach i opłatach lokalnych zwalnia się od podatku od nieruchomości grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej (art. 7 ust. 1 pkt 6).

3.7. Inne akty prawne

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się także w innych obowiązujących ustawach, przede wszystkim:

- ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska,
- ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawie z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury,
- ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie,
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków,

- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych,
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę,
- rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami",
- obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem,
- rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych,
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 marca 2016 r. w sprawie uznawania praktyki zawodowej do wykonywania zawodów konserwatora zabytków ruchomych, konserwatora zabytków nieruchomych, konserwatora zabytkowej zieleni oraz archeologa.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach,
- ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Art. 84 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego obowiązek sporządzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Celem krajowego programu jest stworzenie warunków niezbędnych do sprawowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W krajowym programie zostały określone cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposoby finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji. Zadaniem głównym polityki państwa w dziedzinie ochrony zabytków jest stworzenie w najbliższej przyszłości mechanizmów, które dostosowałyby tę sferę do warunków gospodarki rynkowej. Planowane działania dotyczą sfery legislacyjnej, zmian organizacyjnych obejmujących konieczne rozszerzenie zakresu działań instytucji odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa kulturowego w Polsce oraz zmian w strategii i organizacji ochrony dóbr kultury.

Założenia do programu krajowego określiły cele i kierunki działań oraz zadania, które powinny być podjęte w szczególności przez organy i jednostki administracji publicznej w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Celem głównym „Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023–2026” jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Do realizacji tego celu opracowano trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienia narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

W założeniach program ma również uporządkowanie działań w sferze ochrony zabytków poprzez wskazanie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich:

1. zasady *primum non nocere* (po pierwsze nie szkodzić),
2. zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
3. zasady minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
4. zasady, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
5. zasady czytelności i odróżnialności ingerencji,

6. zasady odwracalności metod i materiałów,

7. zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą postępowania konserwatorów – pracowników urzędów, restauratorów dzieł sztuki, architektów, urbanistów, budowlanych, archeologów, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2023 r. (M.P. z 2023 r., poz. 1470).

Przyjęto w nim następujące cele, priorytety i kierunki działania:

CEL GŁÓWNY

Zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce

Głównym celem programu jest wzmacnianie ochrony zasobu zabytkowego wobec współczesnych zagrożeń, takich jak wyzwania społeczne, gospodarcze, środowiskowe i klimatyczne.

CELE SZCZEGÓŁOWE I KIERUNKI DZIAŁANIA

Cel szczegółowy 1: Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości

Kierunki działania:

1.1 Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju

Ochrona wielkoobszarowych i wieloelementowych zespołów architektury obronnej.

Weryfikacja i klasyfikacja zabytków techniki kolejowej, przemysłu wydobywczego oraz architektury osad związanych z gospodarką leśną.

1.2 Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości

Opracowanie modelu i systemu wartościowania zabytków.

Plany zarządzania dla pomników historii.

Wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych.

Rozwój systemu bezpieczeństwa zabytków.

1.3 Realizacja międzynarodowych zobowiązań

Implementacja konwencji UNESCO z 1972 r. oraz wdrożenie innych konwencji i zaleceń międzynarodowych dot. ochrony dziedzictwa.

Współpraca międzynarodowa z UNESCO i opracowanie planów zarządzania miejscami światowego dziedzictwa.

Cel szczegółowy 2: Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków

Kierunki działania:

2.1 Cyfryzacja procesów administracyjnych ochrony zabytków

Wdrożenie systemów elektronicznej obsługi wniosków w procesach budowlanych i archeologicznych.

Szkolenia specjalistyczne dla pracowników instytucji ochrony zabytków.

2.2 Wzmacnianie zastosowania nowych technologii

Rozwój programu AZP+ (zarządzanie dziedzictwem archeologicznym).

Digitalizacja i udostępnianie zasobu archiwalnego.

Rozwój dokumentacji 3D oraz portalu Zabytek.pl.

2.3 Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami

Uruchomienie premii zabytkowej dla inwestorów.

Wspieranie finansowania społecznościowego (crowdfunding) projektów przy zabytkach.

Cel szczegółowy 3: Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja)

Kierunki działania:

3.1 Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych

Opracowanie strategii przeciwdziałania skutkom zmian klimatu.

Tworzenie modelowych gminnych programów opieki nad zabytkami.

Propagowanie tradycyjnych, ekologicznych technik budowlanych i rzemieślniczych (np. "Szkoła rzemieślniczych CAD").

3.2 Podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa

Włączenie treści ochrony zabytków do programów nauczania.

Realizacja badań społecznych i statystycznych dotyczących dziedzictwa kulturowego.

Pomiar wpływu kultury i dziedzictwa na rozwój społeczny.

Kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące wartości i zagrożeń dla dziedzictwa narodowego.

Organizacja szkoleń dla służb mundurowych i sądownictwa w zakresie przestępczości przeciwko zabytkom.

Tworzenie programów i pakietów edukacyjnych z dostępnością dla osób ze szczególnymi potrzebami.

Rozwój Forum Posiadaczy Zabytków przy Generalnym Konserwatorze Zabytków.

4.1.2 Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) – SOR

Podstawa prawna:

Uchwała Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r.

SOR jest główną średnio- i długoterminową strategią rozwojową państwa, zastępującą dotychczasową Strategię Rozwoju Kraju 2020. Określa najważniejsze wskaźniki, kierunki i projekty w obszarach kluczowych dla rozwoju społecznego, gospodarczego i instytucjonalnego Polski.

Elementy dotyczące dziedzictwa kulturowego i zabytków:

1. Obszar e-państwo:

Kierunek interwencji: budowa i rozwój e-administracji oraz cyfrowych usług publicznych.

Projekt strategiczny: *Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej*: kontynuacja procesów digitalizacji, przechowywania i udostępniania cyfrowych zasobów dziedzictwa narodowego (w tym muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków). Digitalizacja rozumiana jako nowoczesna forma ochrony, konserwacji oraz zapewnienia szerszego dostępu do dóbr kultury.

2. Obszar: Kapitał ludzki i społeczny

Kierunek interwencji: wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Kluczowe działania do 2030 r.:

Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego.

Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w budowaniu kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości.

Inwestycje w dobra kultury i rozwój instytucji (muzea, wspieranie dziedzictwa na liście UNESCO).

Poszerzanie dostępu do instytucji i dóbr kultury na poziomie lokalnym, regionalnym i narodowym, w tym eliminowanie „białych plam” w dostępie do kultury.

4.1.3. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 – SRKS

Podstawa prawna:

Uchwała Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.

SRKS jest narzędziem realizacji SOR, koncentrując się na tworzeniu warunków dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, wzajemnego zaufania, kreatywności i uczestnictwa w kulturze.

Główne założenia i cele:

Cel główny: zwiększenie jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Trzy kluczowe obszary:

Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie

Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie

Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny

Cele szczegółowe:

Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne

Usprawnienie współpracy instytucji publicznych z obywatelami.

Rozwój obywatelskich form aktywności.

Wzmacnianie roli kultury w budowie tożsamości, uczestnictwa i zachowań obywatelskich

Tworzenie warunków i budowanie kompetencji na rzecz wzmacniania uczestnictwa w kulturze.

Ochrona, gromadzenie i zachowywanie dziedzictwa kulturowego.

Digitalizacja, rekonstrukcja cyfrowa i szerokie udostępnianie dóbr kultury.

Umacnianie tożsamości oraz promocja kultury polskiej za granicą.

Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez sektory kultury i kreatywności

Wzrost udziału sektorów kreatywnych w gospodarce.

Rozwój kompetencji na potrzeby branż kreatywnych.

Wsparcie dla potencjału innowacji społecznych.

Priorytety w zakresie ochrony dziedzictwa (Cel szczegółowy 2):

Budowanie warunków i kompetencji dla uczestnictwa w kulturze.

Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz zachowywanie dzieł kultury.

Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Wzmacnianie tożsamości poprzez kulturę.

Promocja kultury polskiej za granicą.

4.1.4 Ponadto następujące dokumenty

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR 2030)

Krajowa Polityka Miejska 2030

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1 Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027

Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027 został przyjęty uchwałą nr LV/858/23 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 19 grudnia 2023 r.

Na potrzeby omawianego dokumentu przygotowana została diagnoza stanu zachowania zabytków oraz dziedzictwa kulturowego województwa, w której stwierdzono, iż:

- ☐ Województwo warmińsko-mazurskie charakteryzuje się różnorodnością i odrębnością poszczególnych obszarów regionu wynikającymi z uwarunkowań historycznych i kulturowych. Czytelne zróżnicowanie przestrzenne regionu pozwala wyodrębnić struktury przestrzenne o specyficznych cechach i wyróżnikach kulturowych regionu (np. Warmia, Mazury, Powiśle).
- ☐ Zasób dziedzictwa kulturowego regionu tworzą zabytki materialne, niematerialne, zjawiska, przestrzenie i krajobraz kulturowy, będące świadectwem historii i nawarstwiania się kultur.

□ Do najbardziej rozpoznawalnych i wyróżniających się obiektów zabytkowych w województwie zaliczają się: zamki średniowieczne, obiekty sakralne (gotyckie, neogotyckie, kapliczki), architektura rezydencjonalna, zabytki techniki, aleje przydrożne.

□ Wiele zabytków nieruchomych jest w złym stanie technicznym i wymaga wdrożenia działań ratunkowych. Za główne przyczyny złego stanu technicznego przyjmuje się m.in. wieloletnie zaniedbania, niewłaściwe użytkowanie, niewystarczające nakłady środków finansowych na prace remontowe i utrzymanie obiektów, brak odpowiedniego zabezpieczenia przed zniszczeniami, zagrożeniami np. pożarami itd., przekształcenia obiektów ze szkodą dla substancji zabytkowej, niewłaściwie prowadzone prace ratunkowe przy obiektach. Nie bez znaczenia pozostaje również niewystarczająca wiedza i świadomość społeczna, zarówno na poziomie samorządów lokalnych, jak i inwestorów.

□ Zagrożenie dla obiektów oraz zespołów zabytkowych i eksponowania ich walorów stanowi również sposób i charakter zagospodarowania terenów sąsiednich, często połączone z presją inwestycyjną. Wprowadzanie nowej zabudowy, bez uwzględniania lokalnych tradycji, architektury i historycznych uwarunkowań (styl i forma architektoniczna, materiały budowlane, gabaryty itd.), prowadzi do zniekształcania zespołów zabudowy zarówno miejskiej, jak i wiejskiej.

□ Odniesienie, w kontekście uwarunkowań jak i rekomendacji, do kluczowych zasobów dziedzictwa kulturowego, w szczególności jako elementu krajobrazu kulturowego, znajdzie się w Audycie krajobrazowym województwa warmińsko-mazurskiego (w trakcie sporządzania). Skutki prawne uchwalenia dokumentu przez Sejmik Województwa mogą wpływać na realną ochronę krajobrazu w regionie.

□ Zasoby dziedzictwa kulturowego ze względu na swoją wartość kulturową, historyczną i unikatowość wymagają ochrony, racjonalnego wykorzystania, zagospodarowania. Stanowią w większości ogromny potencjał do promocji regionu, rozwoju turystyki i edukacji kulturowej oraz kształtowania tożsamości regionalnej. Szczególne znaczenie mają tzw. wyróżniki kulturowe – obiekty, osobistości, wydarzenia rozpoznawalne w kraju i za granicą, niejednokrotnie stanowiące podstawę do kreowania produktów turystycznych oraz innych inicjatyw turystycznych. Przykładem wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego są turystyczne szlaki drogowe, wyznaczone w oparciu o zasoby i wyróżniki kulturowe oraz zabytkowe obiekty zaadaptowane na potrzeby usług turystycznych (np.: hotele w Rynie, Lidzbarku Warmińskim). Warunkiem wykorzystania zabytków czy eksponowania ich walorów jest przede wszystkim zachowanie wszelkich standardów sztuki konserwatorskiej przy prowadzeniu prac.

□ Istotną rolę w zachowaniu i promowaniu dziedzictwa kulturowego pełnią muzea. Przed pandemią COVID-19 muzea w regionie cieszyły się coraz większą popularnością wśród odwiedzających.

Jednakże lata pandemii (2020-2022) sprawiły duży spadek, w związku z tym odbudowanie działalności muzeów do stanu przedpandemicznego następuje stopniowo zarówno w sferze frekwencyjnej jak też i w kwestii rozwijania działalności. Na uwagę zasługuje coraz większa liczba muzeów czy też zdigitalizowanych zbiorów muzealnych.

□ Województwo posiada duży zasób obiektów zabytkowych wpisanych do Rejestru zabytków nieruchomych województwa warmińsko-mazurskiego (4 pozycja w kraju) i Wojewódzkiej ewidencji zabytków. Obiekty uznane za pomnik historii, to zabytki o znaczeniu ponadregionalnym, o istotnym znaczeniu dla promocji i rozwoju turystyki w województwie.

□ Władze Samorządu Województwa realizują działania w zakresie opieki nad zabytkami, określone odpowiednimi przepisami. Najważniejszą działalnością jest wsparcie finansowe prac prowadzonych przy zabytkach. Ponadto władze Samorządu wspierają, inicjują, obejmują patronatem liczne wydarzenia i przedsięwzięcia kulturalne, artystyczne i inne związane z promowaniem i popularyzowaniem dziedzictwa kulturowego regionu. W prowadzonej przez Samorząd Województwa polityce rozwoju podnosi się znaczenie dziedzictwa kulturowego, poprzez m.in. uwzględnianie tej problematyki w regionalnych dokumentach planistycznych i programowo-strategicznych oraz operacyjnych.

□ Dla budowania regionalnej i lokalnej tożsamości kulturowej regionu, popularyzacji, edukacji i rozbudzania świadomości społecznej w tym zakresie, obok ww. wspomnianych działalności istotne znaczenie mają również dokumenty poziomu wojewódzkiego i lokalnego (programy opieki nad zabytkami) oraz zasoby ewidencjonujące obiekty zabytkowe (rejestr zabytków nieruchomych, wojewódzka i gminne ewidencje zabytków). Szczególnie ważna jest aktualność danych oraz dostęp do baz danych zasobów.

Cele programu wynikają z art. 87 ust. 2 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami. Uwzględniając je, sformułowano cel główny i cele szczegółowe wraz z kierunkami działań Programu.

Cel główny: OCHRONA I ZACHOWANIE ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ORAZ KSZTAŁTOWANIE TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO - MAZURSKIEGO

Cele szczegółowe i kierunki działań:

Cel I: POPRAWA STANU ZACHOWANIA I OCHRONA ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

1. Dążenie do poprawy stanu zachowania i utrzymania zabytków i ich otoczenia oraz krajobrazu kulturowego.

- 1.1. Podejmowanie działań ratunkowych służących poprawie stanu obiektów zabytkowych, zgodnie z przepisami prawa i sztuką konserwatorską, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków najcenniejszych i stanowiących o specyfice kulturowej regionu (np.: obiekty sakralne, architektura rezydencjonalna, wiejska, zabytki techniki, założenia parkowe, cmentarze).
- 1.2. Zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed dewastacją i zagrożeniami, z uwzględnieniem warunków atmosferycznych i skutków zmian klimatycznych, w tym poprzez np.: wykonanie odpowiednich instalacji (elektrycznych, przeciwwłamaniowych, przeciwpożarowych).
- 1.3. Uwzględnianie kontekstu historycznego przy zagospodarowaniu terenów w otoczeniu zabytków, poprzez np.: nawiązywanie stylem, gabarytami, formą architektoniczną, materiałami budowlanymi przy realizacji nowej zabudowy (w tym do form i stylu tradycyjnej zabudowy regionalnej szczególnie na obszarach wiejskich), ochronę przedpól obiektów zabytkowych, układów, zespołów urbanistycznych i ruralistycznych oraz sylwet historycznych miejscowości.
- 1.4. Adaptacja obiektów zabytkowych do nowych funkcji zgodnie ze sztuką konserwatorską, bez strat dla wartości obiektu i substancji zabytkowej.
- 1.5. Ochrona i kształtowanie krajobrazów kulturowych, poprzez np.:
 - ☐ wspieranie zintegrowanych działań służących ochronie krajobrazu kulturowego i wartości przyrodniczych,
 - ☐ promowanie zintegrowanego podejścia do ochrony krajobrazu kulturowego,
 - ☐ zachowanie wyróżników kulturowych w przestrzeni,
 - ☐ zapobieganie degradacji cennych kulturowo krajobrazów przy planowaniu i realizacji działalności inwestycyjnej.
2. Aktualizacja wiedzy na temat zasobów zabytkowych i ich stanu.
3. Cyfryzacja i udostępnianie danych w zakresie materialnych i niematerialnych zasobów kulturowych regionu, przy
użyciu nowoczesnych technologii.
4. Wspieranie inicjatyw mających na celu obejmowanie opieką lub podnoszenia rangi opieki nad obiektami i obszarami o najcenniejszych wartościach dziedzictwa kulturowego, świadczących o specyfice i tożsamości województwa.
5. Wspieranie finansowe prac remontowo-konserwatorskich i konserwacji obiektów zabytkowych.

Cel II: RACJONALNE WYKORZYSTANIE POTENCJAŁU ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W POLITYCE ROZWOJU WOJEWÓDZTWA

1. Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego do rozwoju gospodarczego, w tym w szczególności turystyki.
 - 1.1. Wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego.

- 1.2. Promowanie zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, ze szczególnym uwzględnieniem różnorodności i odrębności kulturowej poszczególnych obszarów województwa.
- 1.3. Tworzenie i rozwijanie oferty turystycznej w oparciu o wyróżniki kulturowe regionu (np. postać Mikołaja Kopernika, dawne pałace i dwory, warmińskie kapliczki, miasta Cittaslow).
- 1.4. Tworzenie nowych produktów turystycznych i szlaków turystycznych oraz rozwijanie istniejących w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego.
- 1.5. Zagospodarowywanie obiektów zabytkowych na cele turystyczne, edukacyjne i gospodarcze.
- 1.6. Wspieranie, inicjowanie i organizacja przedsięwzięć oraz wydarzeń artystycznych, kulturalnych i innych związanych z dziedzictwem kulturowym.
- 1.7. Wykorzystanie najnowszych technologii cyfrowych i informacyjnych do promocji i udostępniania dziedzictwa kulturowego.
- 1.8. Podniesienie kompetencji kadry działającej w obszarze dziedzictwa kulturowego m.in. w zakresie wykorzystania nowoczesnych technologii.
2. Rozwój działalności muzealnej.
 - 2.1. Promowanie unikatowej i różnorodnej oferty muzeów, w tym rozwijanie atrakcyjnych, nowoczesnych form eksponowania zasobów muzeów.
 - 2.2. Rozwijanie działalności edukacyjnych i artystycznych w celu upowszechniania i popularyzowania historycznej wiedzy o regionie.
 - 2.3. Podniesienie kwalifikacji kadr i poprawa warunków lokalowych muzeów, w tym zapewnienie wyposażenia w monitoring, zabezpieczenia antywłamaniowe, przeciwpożarowe i nowoczesne archiwa.
 - 2.4. Wspieranie tworzenia i funkcjonowania lokalnych muzeów.
3. Promowanie i upowszechnianie wiedzy o regionie i jego dziedzictwie kulturowym i tożsamości kulturowej.
 - 3.1. Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym i potrzebie jego ochrony, przez m.in.: organizowanie i wspieranie imprez, pokazów, odczytów, konferencji, konkursów, wydarzeń kulturalnych, działalności wydawniczej i edukacyjnej, kierowanych do różnych grup społecznych.
 - 3.2. Edukacja lokalnych samorządów i osób prywatnych w zakresie odpowiedniego wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego do promocji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionu.
 - 3.3. Eksponowanie unikatowych walorów regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz podnoszenie świadomości kulturowej mieszkańców województwa w celu budowania tożsamości regionalnej i lokalnej.
 - 3.4. Promowanie:

- ☐ „dobrych praktyk” w zakresie zagospodarowania i użytkowania obiektów zabytkowych,
 - ☐ tradycyjnych cech regionalnej architektury i budownictwa oraz dziedzictwa niematerialnego,
 - ☐ najcenniejszych zabytków, w szczególności w odniesieniu do obiektów świadczących o odrębności i specyfice regionu.
4. Tworzenie warunków do szerokiej współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.
 - 4.1. Rozwijanie współpracy i integracji działań Samorządu Województwa, instytucji publicznych, naukowych, organizacji pozarządowych i innych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.
 - 4.2. Wspieranie współpracy międzynarodowej, międzyregionalnej i transgranicznej na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.
 - 4.3. Wzmacnianie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami, poprzez m.in.: wspieranie inicjatyw społecznych w zakresie tworzenia lokalnych muzeów, wsparcie merytoryczne obecnych i potencjalnych użytkowników obiektów zabytkowych.
 5. Wsparcie finansowe działań i inicjatyw wykorzystujących potencjał dziedzictwa kulturowego regionu.
 6. Uwzględnianie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w regionalnych dokumentach planistycznych i programowo-strategicznych oraz innych dokumentach (m.in. planach ochrony parków krajobrazowych).

4.2.2 Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

Program opieki nad zabytkami miasta Iława zgodny jest z wyznaczonymi w planie zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego (uchwała nr XXXIX/832/18 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 28 sierpnia 2018 r.) celami polityki przestrzennej, zasadami ich realizacji oraz przyjętymi w planie kierunkami działań polityki przestrzennej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

Autorzy opracowania uznali zasoby dziedzictwa kulturowego regionu, łącznie z uwarunkowaniami środowiska przyrodniczego i krajobrazu, za istotny element budowania przewagi konkurencyjnej regionu, poprzez wykorzystanie dla rozwoju turystyki, edukacji kulturowej i promocji wartości krajobrazowych, jako świadectwa tożsamości regionalnej. Przyjęto, że jednym z priorytetów planu jest zachowanie, ochrona i wzmacnianie tożsamości oraz różnorodności kulturowej regionu, znajdujących swój wyraz w zachowanych elementach historycznych struktury przestrzennej województwa:

- a) ochrona różnorodności i odrębności kulturowej poszczególnych obszarów województwa,
- b) harmonijne kształtowanie krajobrazu kulturowego, w tym:

- ochrona obszarowa miejsc o wysokich walorach krajobrazu kulturowego z zachowaną strukturą przestrzenną i przeciwdziałanie procesom ich degradacji,
- ochrona poszczególnych, ważnych dla tożsamości regionu komponentów krajobrazu kulturowego, w tym szczególnie:
 - historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych, z uwzględnieniem ekspozycji zabytkowych panoram i sylwet miast oraz zespołów zabytkowych, historycznych dominant widokowych, kontynuacji i utrzymania regionalno-historycznej skali i struktury jednostek osadniczych, form zabudowy nawiązującej do tradycyjnego budownictwa,
 - kształtowanego krajobrazu rolniczego, z uwzględnieniem tradycyjnych form osadniczych, komponowanych form zieleni (aleje przydrożne, zieleń śródpolna, cmentarze m.in.) oraz obiektów małej architektury współtworzących walory krajobrazowe (m.in. kapliczki przydrożne),
 - zespołów sakralnych (sanktuaria pielgrzymkowe) z dominantą architektoniczną, widokowoprzestrzennie powiązanych z otoczeniem,
 - majątków ziemskich z zespołami rezydencjonalno-parkowymi wraz z komponowaną zielenią, siecią powiązań widokowych, historycznym rozłogiem pól,
 - budowli architektury obronnej wraz obiektami archeologicznymi (m.in.: wały, grodziska), zwykle wkomponowane w otaczające warunki naturalne,
 - zapobieganie dewastacji przestrzeni w otoczeniu zabytków oraz niekorzystnym zmianom krajobrazu, homogenizacji i zacieraniu cech fizjonomicznych krajobrazu oraz zjawiskom suburbanizacji,
- c) podtrzymywanie tradycji miejsca, kontynuację rozwiązań historycznych bądź nawiązywanie do nich,
- d) efektywne i racjonalne zagospodarowanie obiektów zabytkowych, dopuszczenie nowych funkcji do obiektów zabytkowych, pod warunkiem wykluczenia rozwiązań dysharmonijnych,
- e) rozwój działalności kulturalnej promującej tradycje, obrzędy, rzemiosło, stroje, muzykę czy kuchnię,
- f) rozbudowywanie oferty działalności muzealnej (m.in.: unowocześnianie form, tworzenie specjalizacji) oraz tworzenie lokalnych muzeów dla ochrony dziedzictwa ruchomego oraz niematerialnego.

W celu zachowania, zabezpieczania, ochrony i utrzymania zasobów dziedzictwa materialnego i niematerialnego ważna jest:

- a) realizacja nowych wpisów do rejestru i ewidencji zabytków,
- b) podwyższenie rangi ochrony prawnej obiektów i zespołów zabytkowych o wyjątkowych i unikatowych walorach, w tym podjęcie działań w celu rozpoczęcia procedury zakwalifikowania

Kanału Elbląskiego oraz zespołu katedralnego we Fromborku na listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz uznania za pomniki historii sanktuariów pielgrzymkowych w Stoczku Klasztornym i Głotowie (wraz z Kalwarią), Zamku Kapituły Warmińskiej w Olsztynie, założenia urbanistycznego starego miasta z przedmieściami w Reszlu oraz wsi Gietrzwałd wraz sanktuarium pielgrzymkowym,

c) utworzenie parków kulturowych, obejmujących szczególnie cenne elementy dziedzictwa kulturowego regionu m.in.: założenia pałacowo-parkowe, wsie historyczne, fortyfikacje nowożytne, budowle inżynierskie i zabytki archeologiczne,

d) dla poniższych miejscowości, obszarów i obiektów rekomenduje się utworzenie parków kulturowych:

- Kwitajny, gm. Pasłęk – zespół pałacowo-parkowy wraz z folwarkiem, wsią folwarczną i kościołem,
- Szymbark, gm. Iława – zespół rezydencjonalno-parkowy wraz z założeniem folwarcznym i kształtowanym krajobrazem rolniczym,
- Kadyny, gm. Tolkmicko – zespół pałacowo-parkowy wraz z folwarkiem, wsią i pozostałościami dawnej manufaktury,
- Hejdyk, gm. Pisz – drewniana zabudowa wsi,
- Klon, gm. Rozogi – drewniana zabudowa wsi,
- Jelonki, gm. Rychliki – układ ruralistyczny z zachowaną tradycyjną zabudową, domy podcieniowe oraz infrastruktura związana z Kanałem Elbląskim,
- Łęcze, gm. Tolkmicko – układ ruralistyczny wraz z tradycyjną zabudową charakterystyczną dla regionu Powiśla,
- Zabrost Wielki, gm. Węgorzewo – przykład kompleksowej odbudowy wsi z początku XX w. wykorzystującej idee architektury regionalnej,
- Anuszewo, gm. Pisz – zachowana w oryginalnym stanie wieś mazurska z drewnianą zabudową,
- Pilwa, gm. Węgorzewo – układ wsi i zabudowa charakterystyczna dla budownictwa lat 20-tych XX w.,
- Gałkowo, Wojnowo, Kadzidłowo, Iwanowo i Zameczek, gm. Ruciane-Nida – wsie związane z osadnictwem i kulturą starowierców,
- Giżycko – Wyspa Giżycka z zespołem Twierdza Boyen,
- Faryny, gm. Rozogi – historyczna zabudowa wsi,
- Weklice, gm. Elbląg – kompleks obronny,
- Markajmy, gm. Lidzbark Warmiński – kompleks obronny,
- Próchnik-Łęcze, gm. Elbląg/Tolkmicko – kompleks grodzisk,
- Piórkowo, gm. Płoskinia – cmentarzysko kurhanowe,
- Kwietniewo, gm. Rychliki – zespół grodzisk Święty Gaj,

- Truso – Janowo Pomorskie, gm. Elbląg – wczesnośredniowieczna osada portowo-handlowa nad Jeziorem Drużno,
 - okolice Tolkmicka – grodzisko, pozostałość umocnień obronnych oraz dróg,
 - okolica leśniczówki Marszałki, gm. Srokowo – system obronny w postaci wałów i rowów,
 - Staświny, gm. Miłki – grodzisko,
 - strefa: Bukwałd, Cerkiewnik, Barczewko, Barczewo, Bartąg, pow. olsztyński – zespół grodzisk,
 - Stańczyki, gm. Dubeninki – mosty,
 - Morąg, Osiedle Zatorze – zespół architektoniczny z lat 20-tych XX wieku,
- e) realizacja programów opieki nad zabytkami,
- f) podejmowanie działań (m.in.: rewaloryzacja, rewitalizacja, modernizacja, adaptacja do nowych funkcji) w zakresie obiektów i zespołów zabytkowych oraz ich najbliższego otoczenia w celu zachowania tożsamości kulturowej miejsca,
- g) przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom mającym wpływ na stan obiektów i zespołów zabytków, z uwzględnieniem m.in.: suburbanizacji, presji i ekspansji inwestycyjnej, zmian sposobów użytkowania obiektów, funkcji i charakteru otoczenia, komercjalizacji zabytków,
- h) zachowanie, utrzymywanie i porządkowanie zabytkowych terenów zieleni urządzonej,
- i) zarządzanie zasobem zabytków archeologicznych w celu zapewnienia im przetrwania, udostępnienie obiektów archeologicznych o walorach krajobrazowych i ekspozycyjnych, przez opracowanie planów ochrony i udostępnienia poszczególnych obiektów, tworzenie szlaków dziedzictwa archeologicznego oraz parków kulturowych, z zachowaniem zasad harmonijnego wkomponowania i wyeksponowania obiektów w krajobrazie danego obszaru,
- j) ochrona i zachowanie dóbr kultury współczesnej, podkreślających specyficzne, współczesne cechy krajobrazu kulturowego regionu.

Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju turystyki, edukacji kulturowej i promocji wartości krajobrazowych powinno być realizowane przez:

- a) efektywne wykorzystanie zasobów z poszanowaniem i zachowaniem substancji zabytkowej wraz z kontekstem krajobrazowym,
- b) dostosowanie użytkowania oraz zagospodarowania otoczenia zapewniające zachowanie, eksponowanie i udostępnianie obiektów i przestrzeni publicznych o wybitnych walorach kulturowych,
- c) podejmowanie działań rewitalizacyjnych, konserwacyjnych, promocyjnych i adaptacyjnych w obiektach i ich otoczeniu w celu utrzymania i wykorzystania potencjału kulturowego dla rozwoju funkcji turystycznej,
- d) realizowanie kulturowych szlaków turystycznych prezentujących walory i elementy dziedzictwa kulturowego regionu,

e) wykorzystanie kulturowych wyróżników regionu do promocji regionu czy kreowania nowych produktów turystycznych.

4.2.3. Warmińsko-Mazurskie 2030. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego

Założenia programu opieki nad zabytkami miasta Iława odwołują się do ogólnych treści przyjętych w strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do 2025 roku (uchwalonej przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego uchwałą nr XIV/243/20 z dnia 18 lutego 2020 r.). W/w dokument nie zajmuje się w stopniu szczegółowym zagadnieniami związanymi z ochroną i opieką nad zabytkami. Zakłada jednak:

- Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków (w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego) przy realizacji polityk rozwojowych.
- Zahamowanie procesów degradacji zabytków poprzez prowadzenie działań rewitalizacyjnych i ich eksponowanie jako wartości rozwojowej.
- Poprawę stanu zachowania zabytków dzięki współpracy z właścicielami oraz animowaniu projektów na rzecz ochrony i promocji dziedzictwa.
- Wzmacnianie atrakcyjności zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne, co ma prowadzić do powstawania nowych miejsc pracy oraz rozwoju lokalnych społeczności.

4.2.4. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Iławskiego na lata 2025-2028

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Iławskiego na lata 2025-2028 został przyjęty uchwałą Rady Powiatu Iławskiego z dnia 20 lutego 2025 r. nr IX/83/25. W dokumencie tym wyznaczono następujące cele związane z opieką nad zabytkami powiatu iławskiego:

1. Zespoleń i koordynacja form i metod ochrony dziedzictwa kulturowego .
2. Dążenie do utrzymania obiektów zabytkowych w jak najlepszym stanie, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów i zespołów charakterystycznych dla Powiatu Iławskiego
3. Opieka nad zabytkami ruchomymi.
4. Opieka nad archeologicznym dziedzictwem województwa warmińsko-mazurskiego .
5. Ochrona dziedzictwa niematerialnego.
6. Praktyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Realizacji sformułowanych kierunków i celów służyć będą m.in. następujące działania:

1. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego
2. Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu
3. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym
4. Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego, służąca kreacji produktów turystyki kulturowej.

5. Wspieranie działań zmierzających do pozyskania środków finansowych na opiekę nad zabytkami
6. Opiekuńcze ,restauratorskie i budowlane przy obiektach zabytkowych, co do których samorząd powiatu iławskiego ma tytuł prawny , zabezpieczenie i utrzymanie tych obiektów, oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie.
7. Uwzględnienie wszelkich uwarunkowań z zakresu ochrony zabytków w aktach prawa lokalnego dot. to min. miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego miast i gmin, lokalnych programów rewitalizacji i strategii oraz innych dokumentów planistycznych jak studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego ,
8. Wspieranie inicjatyw jednostek organizacyjnych, instytucji i właścicieli obiektów zabytkowych, mających na celu pozyskiwanie środków finansowych z dostępnych źródeł, przeznaczonych na ochronę i opiekę nad zabytkami,
9. Zabezpieczenie środków finansowych w miarę posiadanych możliwości, w budżecie powiatu,
10. Ustalanie zasad i kryteriów udzielania dotacji, zawierania umów, kontroli i rozliczania przyznanych dotacji,
11. Ścisła współpraca z jednostkami samorządowymi, Urzędem Marszałkowskim i Warmińsko-Mazurskim Konserwatorem Zabytków w zakresie min.: utrzymania istniejących i tworzenia nowych szlaków kulturowych , oznakowania szlaków i tras turystycznych, ścieżek edukacyjnych, zagospodarowania innych miejsc atrakcyjnych turystycznie,
12. Współpraca z organizacjami ekologicznymi w zakresie ochrony dziedzictwa przyrodniczego i ochrony środowiska,
13. Ustanawianie przez starostę na wniosek Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków,
14. Nadawanie i cofanie ustanowienia społecznych opiekunów zabytków: prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków , wydawanie osobom fizycznym legitymacji, a osobom prawnym i jednostkom organizacyjnym zaświadczeń o powierzeniu funkcji społecznego opiekuna zabytków,
15. Wdrożenie i promocja obiektów zabytkowych do kompleksowej oferty turystycznej powiatu min. w formie wystaw targowych , wydawnictw adresowanych do biur podróży i instytucji zajmujących się organizowaniem ruchu turystycznego,
16. Współpraca z samorządami, stowarzyszeniami oraz organizacjami pozarządowymi, instytucjami kościelnymi i organizacjami wyznaniowymi, działającymi w sektorach edukacji oraz kultury i sztuki w zakresie:
 - edukacji kulturalnej dzieci i młodzieży,

- organizacji konkursów poszerzających wiedzę uczniów na temat dziedzictwa kulturowego i jego ochrony,
 - upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych powiatu ze szczególnym nastawieniem na dzieci i młodzież,
 - organizacja imprez mających znaczenie dla rozwoju kultury i integracji społeczności powiatu,
17. Wprowadzanie zintegrowanego systemu informacji wizualnej (m.in. za pomocą tablic informacyjnych, mapy zabytków, stosownych znaków na obiekcie zabytkowym obejmującego zasoby i wartości dziedzictwa kulturowego powiatu po uzgodnieniu z Warmińsko -Mazurskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
18. Udostępnienie informacji o zabytkach na stronie internetowej powiatu.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO (RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA IŁAWY Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY)

5.1. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Iławy

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Iława, przyjęte uchwałą nr XLIV/367/17 Rady Miejskiej w Iławie z dnia 28.08.2017 r. ustala następujące kierunki i zasady ochrony zasobów kulturowych:

Na obszarze Iławy obowiązują następujące strefy ochrony konserwatorskiej układów urbanistycznych oraz ekspozycji:

- a) strefa „A” – obszar pełnej ochrony konserwatorskiej obejmujący obszar Starego Miasta oraz fosy staromiejskiej z przyległym terenem;
- b) strefa „B” – obszar obejmujący substancję zabytkową pochodzącą z 1. połowy XX wieku, stanowiącą układy zabudowy śródmiejskiej oraz zespoły zabudowy jednorodzinnej;
- c) strefa „W” – obszar pełnej ochrony konserwatorskiej w zakresie ochrony obszarów stanowisk archeologicznych;
- d) Strefa „K” – obszar ochrony konserwatorskiej w zakresie ochrony krajobrazu integralnie związanego z zespołem zabytkowym;
- e) Strefa „E” – obszar ochrony konserwatorskiej w zakresie ochrony obszarów ekspozycji stanowiący zabezpieczenie właściwego eksponowania zespołu lub obiektów zabytkowych.

Dla Iławy ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- ochronie podlegają obiekty i obszary wpisane do gminnej ewidencji zabytków, która zawiera również obiekty i obszary ujęte w rejestrze zabytków oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- w przypadku obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków, wojewódzkiej ewidencji zabytków lub do gminnej ewidencji zabytków prowadzenie wszelkich działań inwestycyjnych w obiektach i obszarach objętych ochroną oraz w ich otoczeniu musi być zgodne z przepisami odrębnymi,
- wszystkie inwestycje budowlane oraz działania mogące prowadzić do zmiany wyglądu budynków lub obszarów wpisanych do rejestru zabytków historycznych lub mogące naruszać ich ekspozycję, w tym montaż wszelkiego rodzaju urządzeń technicznych, tablic i reklam muszą być zgodne z przepisami odrębnymi,

- w odniesieniu do zabytków archeologicznych ochronie podlegają nawarstwienia kulturowe Starego Miasta, a wszelkie prace ziemne podejmowane na ich terenie należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi,
- w odniesieniu do zabytkowych parków i cmentarzy ochroną należy objąć drzewostan, elementy małej architektury, nagrobki, kaplice, ogrodzenia, a także kompozycję przestrzenną (aleje, układ kwater),
- wszelkie prace inwestycyjne dotyczące zabytkowych parków i cmentarzy należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi,
- w obrębie cmentarzy obowiązuje ochrona układu przestrzennego (alei, układu kwater), ochrona zabytkowego drzewostanu, ochrona historycznych nagrobków i innych elementów małej architektury tj. ogrodzenia, kaplice;
- w celu ochrony zabytków oraz zabytkowych układów urbanistycznych wyznacza się na terenie miasta Iławy strefy ochrony konserwatorskiej, w granicach których obowiązują ograniczenia w zakresie prowadzonych działań o charakterze inwestycyjnym.

5.2. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego

Zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego powinny uwzględniać, iż prawo stanowi, że w stosunku do obiektów budowlanych i obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, ale ujętych w ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Organ konserwatorski w postępowaniu prowadzonym na podstawie art. 39 ust. 3 Ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane wypowiada się w zakresie swojej właściwości na temat przedstawionego projektu budowlanego i wpływu zamierzenia inwestycyjnego na chronione właściwości obszaru/obektu, które zakwalifikowały go do ewidencji zabytków, analizując konkretne rozwiązania projektowe. W stosunku do zamierzeń, które wymagają jedynie zgłoszenia zgodnie z art. 30 ust. 7 Ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, właściwy organ może nałożyć w drodze decyzji obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytku. Uzgodnienia projektów budowlanych obiektów realizowanych w strefie A pełnej ochrony konserwatorskiej, w przypadku inwestycji dotyczącej obiektu lub obszaru, który nie jest ujęty w gminnej ewidencji zabytków, a przepisy planu miejscowego nadal nakładają obowiązek uzyskania uzgodnienia konserwatorskiego, wojewódzki konserwator zabytków może zająć

stanowisko w drodze pisma urzędowego na wniosek inwestora, np. wg art. 32 ust 1 pkt 2 ustawy – Prawo budowlane.

Na terenie miasta obowiązują trzy plany miejscowe obejmujące całość jego obszaru:

- 1/ miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Iławy, zatwierdzony uchwałą Rady Miejskiej Nr LIII/466/18 z dnia 23 kwietnia 2018 r., ogłoszoną w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego poz. 2746 z dnia 15 czerwca 2018 r.,
- 2/ zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Iławy w jednostce planistycznej B, zatwierdzona uchwałą Rady Miejskiej Nr XXVIII/254/16 z dnia 29 sierpnia 2016 r., ogłoszoną w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego poz. 4012 z dnia 18 października 2016 r.,
- 3/ miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla fragmentów miasta Iławy, zatwierdzony uchwałą Rady Miejskiej Nr XVII/188/25 z dnia 4 lipca 2025 r., ogłoszoną w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego poz. 2902 z dnia 18 lipca 2025 r.

6. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO MIASTA IŁAWY

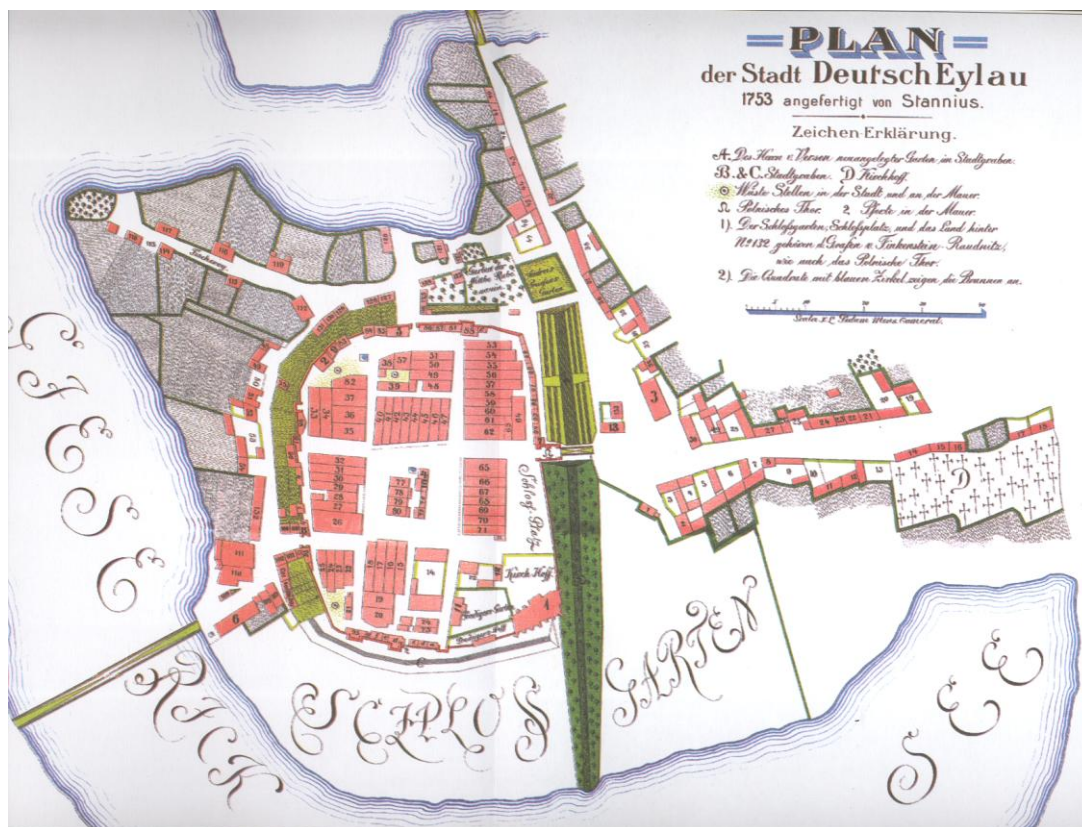
6.1. Zwięzła charakterystyka dziedzictwa kulturowego miasta na tle zarysu historii regionu

Najstarsza forma nazwy miasta Iławy to łacińskie *Ylavia*. Forma ta pojawiła się na dokumencie lokacyjnym z 1317 roku. W późniejszych dokumentach pojawiają się nazwy: *Ylav*, *Ylau*, *Ylow* i *Ylow Thethonialis*. W XV wieku używano nazw *Deutschen Ylaw*, *Ylaw*, *Ilau*, potem nazwę miasta zmieniono na *Eylaw*. W połowie XV wieku pojawia się nazwa *Deutze Eylau* i jej niemiecka odmiana *Dwetsch Eylau*. Między XVI a XVII wiekiem występują nazwy *Teutschen Eylau*, *Deutscheneylau* oraz *Theuto Ilavia*. W XVIII wieku przyjęto powszechnie obowiązującą aż do 1933 roku formę *Deutsch Eylau*. 1 stycznia 1934 zmieniono oficjalną nazwę na *Stadt Deutsch Eylau*. Od 1945 roku oficjalna nazwa miasta to *Iława*.

Ślady osadnictwa w okolicy Iławy datuje się na okres wpływów rzymskich (ok. I – IV wieku). Na terenie miasta, zanim zajęli go rycerze Zakonu Krzyżackiego, znajdowała się pruska osada rybacka plemienia Pomezan. Z kolei na Wielkiej Żuławie w czasach przedkrzyżackich stał gród pruskiego władcy plemiennego, którego pozostałości zachowały się w tym miejscu do dziś.

Średniowiecze i początki miasta

Pierwsze wzmianki o ziemiach, na których leży Iława sięgają 1226 roku, gdy Konrad Mazowiecki wydał dokument, zapowiadający chrystianizację pogan przez Krzyżaków. Po opanowaniu przez Krzyżaków i podboju Prus w 1283 roku obszar ten objęty został akcją kolonizacyjną. Miasto Iława zostało założone w 1305 roku przez komtura krzyżackiego Siegharda von Schwarzburga, który jednocześnie nadał mu prawa miejskie na prawie chełmińskim. Średniowieczne miasto zostało rozplanowane na kształcie prostokąta. W latach 1317-1390 zbudowane zostały wszystkie najważniejsze budowle miejskie, umocnienia i urządzenia miejskie, w tym kościół, mury i rowy obronne, most przez Jeziorak, dom zakonny i ratusz miejski.

Rozplanowanie Starego Miasta w Iławie na planie z 1753 r.

J. Kaufmann, Geschichte der Stadt Deutsch Eylau, Danzig 1905.

Stare Miasto w Iławie w czasach współczesnych

Ortofotomapa: portal mapowy NID

Ława w wojnach i okresie nowożytnym

W czasie wojny trzynastoletniej, w lutym 1454 roku, Ława wypowiedziała posłuszeństwo Krzyżakom, oddając się w opiekę królowi polskiemu Kazimierzowi Jagiellończykowi. Po klęsce polskich wojsk pod Chojnicami (18 września 1454), Ława zmuszona była wrócić na stronę krzyżacką. II pokój toruński zostawił Ławę przy Zakonie. Na początku 1520 roku, w trakcie ostatniej wojny Polski z Zakonem, Ława na krótko przeszła w ręce polskie, ale już 30 września została odbita. W 1521 roku podpisany został pokój, a w 1525 roku wielki mistrz Albert Hohenzollern skasował Zakon Krzyżacki i jako świecki książę oddał Prusy w lenno królowi polskiemu. Po hołdzie pruskim Ława pozostała w Prusach Książęcych. Po podpisaniu traktatów w 1657 roku Prusy Książęce weszły w skład Królestwa Pruskiego. Od połowy XVI do połowy XVII wieku liczba ludności miasta nie przekraczała 600 osób. Wiek XVII przyniósł głównie liczne spory ze starostami oraz walki z pożarami. Wielki pożar z 1706 roku przetrwał tylko kościół Przemienienia Pańskiego oraz nieliczne domy. Wiele zniszczeń przyniosły także wojny polsko-szwedzkie i napoleońskie oraz wojna siedmioletnia.

Rozwój XVIII-XX wiek

Wiek XVIII i XIX były dla miasta okresem szybkiego rozwoju. Miasto leżało przy szlaku handlowym z Gdańska do Warszawy oraz do Grudziądza i Malborka, więc rozpoczął się napływ licznych osadników. Liczba ludności wzrosła znacznie po otwarciu połączenia kolejowego z Toruniem i Ostródą w 1872 roku, a następnie z Malborkiem (1876), Mławą (1877) i Brodnicą (1902). Wybudowano bite drogi do Susza, Lubawy, Zalewa i Ostródy, a w 1860 roku otwarto odgałęzienie Kanału Elbląskiego. W mieście istniała fabryka maszyn, odlewnia żelaza, fabryka papy, fabryka mydła, tartaki i dwa browary. Wraz z ożywieniem gospodarczym, Ława przekształciła się w ważny węzeł komunikacyjny i zaczęła się stopniowo rozrastać. Początek XX wieku był okresem dalszego rozwoju miasta. W 1899 roku wybudowano gazownię, a następnie wodociągi miejskie (1900-1903) i ratusz (1913). Po I wojnie światowej zgodnie z jednym z postanowień traktatu wersalskiego (28.06.1919) na Warmii i Mazurach odbył się plebiscyt (11.07.1920), decydujący o przynależności Ławy do Niemiec. Za przynależnością do Polski opowiedziało się tylko 5% głosujących. Była to porażka strony polskiej. Tuż przed II wojną światową wdrażano program robót publicznych, który w znacznym stopniu zmniejszył bezrobocie.

II wojna światowa i okres powojenny

Gdy wybuchła II wojna światowa Ława liczyła około 13.000 mieszkańców. W trakcie wojny w okolicy końca dzisiejszej ulicy Kolejowej funkcjonował obóz pracy oraz obóz karny dla więźniów ze Sztumu, który po zdobyciu Ławy przez Armię Czerwoną został przekształcony w obóz dla jeńców niemieckich. Na terenie miasta nie toczono głównych walk, jednak w styczniu 1945 wojska radzieckie

II frontu białoruskiego, zmierzające w kierunku Niemiec, wkroczyły na krótko do Iławy. 22 stycznia Armia Czerwona zajęła miasto. Po przejściu pierwszej linii frontu, do miasta wkroczyły tyłowe jednostki radzieckie, w których dominowali żołnierze z Dalekiego Wschodu. Plądrowały one i podpalały wszystko na swej drodze, skutkiem czego było zniszczenie miasta prawie w 80%. Iława w ciągu ostatnich lat powraca stopniowo do swojego dawnego uroku.

Współczesne dziedzictwo kulturowe

Iława pełni dziś rolę istotnego ośrodka turystycznego i kulturalnego Pojezierza Iławskiego, przyciągając gości zarówno ze względu na atrakcyjne położenie nad najdłuższym polskim jeziorem – Jeziorakiem, jak i historyczne wartości zabytkowe. Zachowały się w niej fragmenty historycznej zabudowy Starego Miasta, w tym gotycki kościół Przemienienia Pańskiego, a także obiekty techniki przemysłowej z XIX i XX wieku. W otoczeniu miasta znajdują się cenne zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, wpisujące się w jego dziedzictwo kulturowe.

Dzięki 720-letniej historii i bogatemu dziedzictwu Iława pełni rolę nie tylko ośrodka administracyjnego, lecz także istotnego centrum edukacji, kultury i turystyki regionalnej, co podkreśla zasadność systematycznej opieki nad zabytkami i dziedzictwem miasta.

6.2. Układ urbanistyczny i zabudowa miejska

Jak wspomniano wyżej, miasto założył komtur krzyżacki Sieghard von Schwarzburg w 1305 roku. Wybrał miejsce, gdzie krzyżowały się dwa szlaki komunikacyjne, biegnące z dwóch przeciwległych krańców państwa w głąb Prus i w kierunku Lubawy. O wyborze miejsca dla lokacji miasta przesadziły względy strategiczne. Miasto powstało na krańcu wód Jezioraka, gdzie półwysep był odcięty od lądu przez strumień Iławka, będący dopływem Drwęcy. Wysokość względna półwyspu wynosi 117 metrów. Opada on stromym zboczem ku jezioru i dostępny jest tylko od wschodu. Miasto otrzymało obszar pod zabudowę i swoje własne fortyfikacje równe zaledwie ćwierci łana, czyli nieco ponad cztery hektary. Rysunek poniżej przedstawia położenie miasta z czasów nadawania praw miejskich.

z nadbudówką pełniącą później funkcje aresztu miejskiego oraz z przystawioną od strony miasta wartownią. Na odcinku północno-wschodnim istniała trzecia brama, zwana Bramą Wodną. Szachownica ulic, złożona z ulic wybiegających pod kątem prostym z każdego rogu rynku, podzieliła zabudowę miejską na osiem bloków. Dwa bloki, północny i południowy, przecięte były dodatkowo tzw. ulicami tylnymi o charakterze gospodarczym. Wzdłuż murów miejskich, wokół miasta, biegła ulica okólna. W 1540 roku miasto liczyło w obrębie murów 70 domów, 4 domy budnicze i 7 przymurnych. Ważną rolę odgrywał drewniany most nad Jeziorkiem, zwany „Długim”, wspomniany w zapiskach z 1520 roku. Drugi most znajdował się na Iławce i nazywany był „Krótkim”.

Stare Miasto, fotografia lotnicza

Źródło: Internetowe Muzeum Iławy

Na południe od Bramy Lubawskiej w stronę kościoła znajdował się dwór urzędników krzyżackich. Pełnił on funkcję siedziby urzędników. Był murowany i najprawdopodobniej zbudowany na kształt czworoboku, podczas gdy domy w mieście były drewniane z dachami krytymi słomą. Młyny usytuowane zostały poza miastem, jeden w pobliżu Iławki, a drugi przy Dziarnówku. W 1706 roku Iława spłonęła całkowicie, z wyjątkiem kościoła i trzech domów. Miasto zachowało średniowieczny układ przestrzenny. Do 1753 roku w zabudowie miasta nie nastąpiły znaczne zmiany.

W 1778 roku w mieście zabrakło wolnych parcel. Zasypano więc fosę od wschodu i zamieniono ją na ogrody warzywne. Rozbiórcę murów obronnych przeszkadzały jednak przystawione do nich od wewnątrz domy budnicze. Dlatego miasto wychodziło poza mury obronne wzdłuż tradycyjnych traktów, biegnących na zewnątrz dwiema bramami. Za Bramą Prabucką, wzdłuż fosy miejskiej, powstało osiedle rybackie, które w 1753 roku składało się z około dziesięciu chałup. W 1797 roku rozebrano Bramę Prabucką, której remont uznano za niecelowy. Po zasypaniu fosy, wzrosła atrakcyjność parcel rybackich oraz przymurnych parcel budniczych. Były one wykupywane stopniowo przez bardziej majątnych inwestorów, co skutkowało wybudowaniem przez miasto ulicy, która biegła łukiem wśród parcel, śladem zasypanej fosy. Dzisiejsza ulica Konstytucji 3 Maja nosi w sobie czytelną tradycję tej właśnie ulicy.

Wraz z uruchomieniem linii kolejowej w 1872 roku na odcinku Toruń – Ostróda, potem Iława – Malbork (1876), Iława – Działdowo (1877) i Iława - Nowe Miasto (1902), miasto zaczęło wychodzić poza średniowieczne mury w kierunku dworca kolejowego. Ulica Dworcowa (dzisiejsza Królowej Jadwigi i dalej kardynała Wyszyńskiego) uzyskała najlepszą nawierzchnię i najgęstsze oświetlenie gazowe. Na odcinku od śródmieścia do torów kolejowych parcele były najdroższe. Iławski węzeł kolejowy zaznaczył swe istnienie także w inny, charakterystyczny sposób, doprowadził do budowy karczm, których w 1902 roku było aż 55. Atrakcyjny transport koleją żelazną ożywił stare tartaki, przyciągał inwestorów, np. dla zakładu budowy maszyn, kolejowej odlewni żeliwa, fabryki papy, fabryki mydła czy kamieniczników. Wiązało się to ze skokowym przyrostem ludności, a wraz z tym ze zwiększonym zapotrzebowaniem na mieszkania. W 1880 roku miasteczko liczyło 4.126 mieszkańców, a 20 lat później było ich dwukrotnie więcej.

Do początku XX wieku miasto rozwinęło się głównie w kierunku wschodnim, czyli wzdłuż traktów prowadzących w stronę Lubawy i Ostródy oraz w mniejszym stopniu na północ, poza Iławkę (obecne ul. Dąbrowskiego, Barlickiego, Polna). Pociągnęło to za sobą budowę w 1899 roku żelaznego mostu w ciągu ul. Dąbrowskiego. Miasto przeniosło się też na lewy brzeg Małego Jezioraka, rozbudowując się wzdłuż traktów do Prabut i na południe do Biskupca (ul. Sienkiewicza i Biskupska). Zagospodarowano tereny przydworcowe. Wtedy zabrakło miastu terenów otwartych, nadających się pod zabudowę, dlatego w latach 1900-1902 rozpoczęto wyrąb lasów miejskich. Potrzeby te ograniczyły się po przegranej wojnie światowej. W całym okresie międzywojennym zbudowano w Iławie zaledwie kilkanaście kamienic czynszowych, ale rozpoczęto też budowę osiedli. Już w 1920 roku zostały opracowane plany perspektywiczne w następującym zakresie: rozwoju ogólnej zabudowy miejskiej, zabudowy strefowej dla różnych form budownictwa, rozwoju gospodarczego oraz komunikacji miejskiej. Do 1945 roku nie zdołano zrealizować osiedla na północ od centrum miasta, gdzie w dalszym ciągu znajdował się plac targowy dla jarmarków bydłych oraz rzeźnia. Nie

dokończono budowy osiedla domków w rejonie koszar na zachód od dworca głównego, chociaż tereny te w znacznej mierze zagospodarowano. Zbudowano natomiast duże osiedle domków na południe od dworca Iława-Miasto, wzdłuż ul. Grudziądzkiej i Chełmińskiej (obecnie zwane „Gajerkim”). Powstało także osiedle obecnie nazywane „Lubawskim”, położone w znacznej odległości od dworca głównego w kierunku wschodnim. W 1996 roku władze miejskie przygotowały dla niego specjalny plan rewaloryzacyjny ze wskazaniem błędów w zabudowie uzupełnionej po ostatniej wojnie - np. przy ul. Długiej i Wąskiej. Kolejne z osiedli powstało wzdłuż szosy ostródzkiej, obecnie ul. Ostródzkiej.

II wojna światowa zniszczyła miasto w prawie 80%, a jego zabytkowe centrum w 43%. Ubytki mieszkaniowe rekompensowano w latach sześćdziesiątych przez budowę bloków spółdzielczych oraz rozbudowę wspomnianych wcześniej osiedli w rejonie ul. Kwidzyńskiej, Grudziądzkiej, Chełmińskiej i Gdańskiej, u południowych brzegów Małego Jezioraka. Duże osiedle spółdzielcze zlokalizowano jeszcze dalej na południe, w obrębie ul. Wiejskiej i 1 Maja, czyli tzw. Osiedle Podleśne oraz podobne w obrębie ul. 1 Maja, Wiejskiej, Smolki i Andersa, zwane Osiedlem Trzydziestolecia. Znacznie rozbudowano zapoczątkowane przed wojną osiedle przy szosie ostródzkiej w obrębie ul. Ostródzkiej, Rolnej i Owocowej. Nowe osiedle, tzw. Lipowy Dwór, powstało w miejscu dawnej wsi o tej nazwie, na północ poza Iławką, w przedłużeniu ul. Dąbrowskiego w kierunku na Boreczno. Niewielkie osiedle domków zlokalizowano pomiędzy dawnym cmentarzem ewangelickim a torami kolejowymi, w pobliżu Jeziora Iławskiego. Tym nowym inwestycjom towarzyszyła widoczna dbałość o rewaloryzację lub nawet rekonstrukcję starej, cennej substancji, z dawnym ratuszem na czele.

Centrum Iławy z perspektywy brzegu Jezioraka

Źródło: Internetowe Muzeum Iławy

6.3. Obiekty sakralne

Architektura sakralna tworzy wyraźną i odrębną grupę zabytków regionu. Wyróżnikiem jest murowana, wzniesiona z czerwonej cegły licowej świątynia, o rodowodzie gotyckim lub cechach neogotyckich.

Łławski kościół p.w. Przemienienia Pańskiego zbudowany został w latach 1317-1325 w stylu gotyckim. Renesansowa wieża kościoła została dobudowana w 1550 roku, a w 1624 roku dobudowano kruchtę. Kościół był kilkakrotnie przebudowywany. Potocznie nazywany jest przez mieszkańców Łławy „czerwonym”. Z początkiem założenia miasta wiąże się historia budowy kościoła, który powstał na miejscu drewnianej kaplicy pod wezwaniem św. Mikołaja patrona rybaków i marynarzy. Został pobudowany w najwyższym punkcie wzgórza, na którym usytuowane jest Stare Miasto Łławy i pełnił funkcje kościoła zakonnego (*Ordenskirche*). Datę budowy kościoła (1317-1325) potwierdza XIX-wieczna pieczęć łławskiej parafii z wizerunkiem kościoła i napisem w otoku „*Die Kirche im Dt. Eylau 1318*”.

Stare Miasto z widoczną bryłą kościoła gotyckiego, fotografia lotnicza

Źródło: Internetowe Muzeum Łławy

Kościół wzniesiony został na linii wschód – zachód na cokole z głazów granitowych. Od południa ściana kościoła łączy się z południowo-wschodnim narożnikiem murów obronnych miasta. Ten fragment zabytkowego muru zachował się do chwili obecnej. Kościół zbudowano w formie

jednonawowej budowli na planie prostokąta z prezbiterium o wymiarach 8 x 11,7 m i nawą główną o wymiarach 14,8 x 20,2 m. Przy prezbiterium postawiono wysoką na 27 m wieżę. W północnej części znajduje się dziedziniec, na którym od początku mieścił się cmentarz. Początkowo na cmentarzu wokół kościoła grzebano zmarłych, ale w XVIII wieku wyznaczono oddzielny cmentarz.

Wzmianka o pierwszym remoncie kościoła oraz o tym, iż kościół posiadał cztery dzwony znajdujące się na renesansowej wieży, pochodzi z XVI wieku. W latach 1642-1643 rozpoczęto remont dachu, murów przyległych do kościoła i zabudowań kościelnych. Remont dachu niestety nie został ukończony i w 1673 roku w czasie deszczu uszkodzone zostały organy. Pomimo trudności finansowych miasta, dziury zostały załatane, a pod koniec XVII wieku odremontowano organy. W 1733 roku cztery dzwony ze względu na zły stan zostały zdjęte i przekazane jako surowiec na potrzeby przemysłu wojennego. W ich miejsce odlano nowe dzwony. W 1740 roku parafianie ufundowali nowy rokokowy ołtarz, a rok później pomalowane zostało wnętrze kościoła. W 1751 roku wyremontowana została zakrystia. Niestety w 1753 roku podczas burzy w kościół uderzył piorun. W płomieniach stanął dach świątyni. Ogień strawił dach, a podczas gaszenia pożaru zalane zostały organy. Wkrótce zostały one wyremontowane oraz dokonano niezbędnych remontów ołtarza i pomalowano kościół.

Kościół gotycki znad brzegu Małego Jezioraka

Źródło: Internetowe Muzeum Iławy

W latach 50. XX wieku parafia p.w. Przemienienia Pańskiego przekazana została Ojcom Oblatom Misjonarzom Maryi Niepokalanej, którzy nieustannie prowadzą prace konserwatorskie. Szczególne nasilenie prac możliwe jest dzięki wsparciu Polskiej Prowincji Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej, Zarządu Miasta Iławy i licznych dobrodziejów. W ramach tych działań prowadzona jest regotyżacja świątyni. Pracami konserwatorskimi od 1978 roku kieruje prof. dr inż. arch. Aleksander Piwek z Gdańska. W ramach prac odsłonięto ślady przebudowy kościoła, usunięto emporę drewnianą i dwa skrzydła balkonowe, przebudowano chór, odsłonięto zatynkowane ściany zewnętrzne i portale wejściowe, odsłonięto, uzupełniono i zrekonstruowano wiele polichromii.

W roku 1990 rozpoczęto budowę dwóch ołtarzy bocznych, które do dnia dzisiejszego są sukcesywnie uzupełniane. W 1999 roku dokonano koronacji Figury Matki Bożej Fatimskiej i wkomponowano ją w ołtarz główny, wykorzystując obraz, który był w nim do tej pory do zasłaniania figury. W roku 2001 rozpoczęto kompleksowy remont dachu kościoła (razem z wymianą dachówki na nową), rozłożony na dwie części: dach i prezbiterium oraz nawa główna.

Drugą iławską świątynią jest kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny. Jest to kościół katolicki, zbudowany i poświęcony w 1933 roku. Zaprojektowany w stylu modernistycznym z inicjatywy ówczesnego iławskiego proboszcza, ks. Miera. Wybudowano go w szczerym polu, na potrzeby przeniesionych z Bonn katolickich żołnierzy IV Regimentu Piechoty im. Hindenburga. Autorem projektu budowli był protestancki profesor z Kolonii Dominikus Bohm. Przez mieszkańców Iławy potocznie nazywany jest „białym”.

Kościół wolnostojący, zwrócony jest fasadą w kierunku wschodnim. Bryła obiektu stanowi przykład architektury stylu modernistycznego. Budowle wznoszone w stylu modernistycznym cechuje czysta forma, będąca wynikiem racjonalnego wykorzystania materiałów budowlanych. Bryła kościoła charakteryzuje się dominującym korpusem z wyższą wieżą i niższym prezbiterium. Wieża, znajdująca się w południowym narożniku kościoła, częściowo została wtopiona w budowlę. Między korpusem a wieżą znajduje się prostokątna kruchta poprzedzona schodami, nad którymi wznosi się trójspadowy dach oparty na filarach. Od zachodu umiejscowiono zbliżone kształtem do kwadratu prezbiterium, na którego zachodniej elewacji umieszczono tondo wykonane w technice reliefu wypukłego, z inskrypcją w języku łacińskim: *Sancta Maria Ora Pro Nobis*. W południowej stronie prezbiterium znajduje się zakrystia i pomieszczenia katechetyczne. Wnętrze świątyni spłonęło tuż po zakończeniu II wojny światowej (04.10.1948). Z notatki sporządzonej po spaleniu wynika, iż kościół został celowo podpalony. Odbudowany został przez księdza Mieczysława Niepiekło ówczesnego proboszcza parafii, którego szczególnie podczas odbudowy kościoła Białego wspierali kolejarze. Obecnie wnętrze kościoła pozbawione jest pierwotnego wyposażenia i wystroju, jedynym oryginalnym elementem jest

nadpalony krzyż, wyeksponowany na ścianie kruchty. W wyniku pożaru spłonęły także dachy budowli. Zostały one odbudowane przy zachowaniu pierwotnej formy. W otoczeniu świątyni, od strony fasady budynku (wzdłuż ulicy Wyszyńskiego), zachowały się pozostałości oryginalnego trejażu – szeregu słupów połączonych u góry poziomą belką, na której osadzone są krótkie elementy poprzeczne, pełniące dawniej funkcję ogrodzenia całego, nie zachowanego dziś w stanie pierwotnym, zespołu zabudowy kościoła.

6.4. Zabudowa mieszkalna

Charakter Iławy podkreśla zabudowa charakterystyczna dla ośrodków miejskich regionu. Centrum miasta charakteryzują budynki mieszkalne wielorodzinne, wolnostojące lub w typie kamienic. Ich architektura jest zróżnicowana, od skromnych, niezdobionych budynków bezstylowych do starannie zaprojektowanych i kunsztownie ozdobionych kamienic czynszowych. Najpiękniejsze ich przykłady zlokalizowane są w centrum miasta, wzdłuż ul. Niepodległości i Kościuszki.

Kamienica czynszowa przy ul. Kościuszki 6 pochodzi z 1910 roku. Bryła budynku rozmieszczona jest na planie trapezu, posiada trzy piętra, część podpiwniczoną oraz poddasze, mające charakter mieszkalny. Najciekawszymi elementami architektonicznymi budynku są drzwi wejściowe, trójczłonowe z przeszklonym nadświetlem. Zamknięte są łukiem kuszowym, po bokach którego znajdują się dwie zdobione hermy-kariatydy. Obydwie podtrzymują znajdujący się powyżej wykusz, a w polu między nimi znajduje się bogata dekoracja roślinna złożona z gałęzi, liści klonu i kasztana. W górnej części elewacji znajduje się secesyjna płycina z widoczną datą „1910”, nad którą znajduje się dekoracja skomponowana z muszli oraz maski ludzkiej. Obecnie w budynku znajdują się pomieszczenia mieszkalne.

Druga połowa XIX wieku to rozwój przemysłu, rzemiosła i handlu. Zaczęto zabudowywać kamienicami w kierunku wschodnim jedną z głównych, historycznych ulic w mieście, tj. ul. Kościuszki. Kamienica przy ul. Kościuszki 14 jest jedną z niewielu zachowanych tego typu budynków, cenna i unikatowa na tle zabudowy miasta, świadcząca o dawnym, wielkomiejskim wizerunku Iławy.

Budynek przy ul. Kościuszki 14 wzniesiony został w stylu eklektycznym na przełomie XIX i XX wieku. Pierwotnie pełnił funkcję mieszkalną. Budynek kamienicy ma trzy kondygnacje z użytkowym poddaszem oraz czterokondygnacyjny ryzalit. Kamienica jest częściowo podpiwniczona.

Kamienica ma kształt prostokąta z płytkim ryzalitem w zachodniej części elewacji frontowej i prostokątnym skrzydłem oficyny od południa. Fasada wejścia zwieńczona jest profilowanym gzymsem, dodatkowo zdobiona w każdej kondygnacji poziomymi pasami tynku. Elewacja frontowa wzbogacona jest prostokątnymi oknami oraz dwoma oknami balkonowymi przystrojonymi w proste

balustradki zewnętrzne. Budynek zdobią dodatkowo elementy metalowe w postaci dekoracyjnych balustradek usytuowanych na dachu oraz sterczyn wieńczących facjatki. Drzwi wejścia głównego do budynku są oryginalne, drewniane z bogatą dekoracją snycerską. Po wojnie w budynku mieścił się Komitet Miejski i Gminny PZPR, zaś w latach 1991-2005 Urząd Skarbowy. Obecnie kamienica ma funkcję usługowo-mieszkalną.

Kamienica przy ul. Kościuszki 15 została wybudowana w drugiej połowie XIX wieku. Jest to budynek neorenesansowy, który został wzniesiony na planie zbliżonym do kwadratu. Kamienica posiada cztery piętra i część podpiwniczoną. Najciekawsza architektonicznie jest dolna część budynku, ponieważ okna zostały otoczone profilowanym pasem dodatkowo wspartym na parapecie. Nadproże okien tworzy belkowanie wspierające się na tryglifach maska kobieca w kluczu. Wyższe kondygnacje oddzielone są gzymsami, ale nie są już tak bogato dekorowane. Okna trzeciej kondygnacji zwieńczone są balkonem i wygiętą balustradą.

Podobnie jak kamienica przy Kościuszki 14, jest jedną z niewielu zachowanych tego typu budynków, cenną i unikatową na tle zabudowy miasta, świadczącą o dawnym, wielkomiejskim charakterze Iławy. Obecnie w budynku znajdują się pomieszczenia mieszkalne.

Budynek przy ulicy Kościuszki 27 wzniesiony został na początku XX wieku i utrzymany jest w stylu pałacyku neorenesansowego. Najprawdopodobniej przed II wojną światową należał do jednej z najbardziej wpływowych rodzin w Iławie – von Reibnitz, właścicieli majątku Jędrychowo. Podobnie jak kamienica przy Kościuszki 14 jest jednym z niewielu zachowanych tego typu budynków, cenną i unikatową na tle zabudowy miasta, świadczącą o dawnym, wielkomiejskim charakterze Iławy. Budynek rozmieszczono na planie prostokąta. Jest on 1,5-kondygnacyjny z dwukondygnacyjnymi ryzalitami, pomiędzy którymi znajduje się wewnętrzny taras (loggia), poprzedzony schodami. Wyróżnia się elewacja frontowa od strony południowej, która jest dekoracyjna i bogato zdobiona w detale architektoniczne. Część środkowa elewacji frontowej z tarasem i ścianką kolankową poprzedzona jest rzędem półkolistych arkad wspartych na kolumnach o żłobkowanych trzonach i kompozytowych kapitelach. Pomiędzy arkadami znajduje się ażurowa balustrada, dekorowana wicią roślinną. Na całej elewacji frontowej biegnie fryz podokapowy z prostokątnymi płycinami, umieszczonymi pomiędzy dekoracyjnie zakończonymi końcówkami belek, wspartymi dodatkowo na drewnianych konsolkach. Na taras prowadzą jednobiegowe schody zewnętrzne, lekko rozszerzające się na dole, z niskimi, schodkowymi murkami, zakończonymi zwijanymi wolutami. Cała płaszczyzna zachodniej elewacji bocznej jest boniowana pasowo. Częściowo zachowana jest stolarka okienna i drzwiowa. Po wojnie w 1948 roku w jednym z jego lokali zorganizowano bibliotekę. Obecnie pełni funkcję mieszkalną.

Kamienica przy ul. Niepodległości 4 została wybudowana pod koniec XIX wieku. Została wzniesiona na planie prostokąta. Jest to kamienica dwutraktowa, z płytkim, zamkniętym odcinkiem koła ryzalitem od południa i skrzydłem oficyny od południowego zachodu. Budynek ma trzy piętra i jest podpiwniczony. W ryzalicie okna opięte pilastrami tokańskimi, nad oknami znajdują się trapezowate zworniki. Kondygnacja górna oddzielona jest gzymsem powtórzonym na osi okien. Wyżej umieszczono pojedyncze bonie, obwiedzione szerokim pasem, okna otoczone są paskami imitowanego kamienia, nad oknami nadproża ujęte w kroksztynki wolutowe. W polu znajduje się dekoracja roślinna, a w ryzalicie arkady wsparte na filarach tokańskich. W trzeciej kondygnacji okienka kwadratowe i obwiedzione pasami tynku. Początkowo była to willa miejska, którą zmieniono w kamienicę czynszową. W okresie powojennym w dolnej kondygnacji znajdował się sklep, a na pierwszym piętrze mieścił się hotel.

Ciekawe przykłady budynków mieszkalnych odnajdujemy także wzdłuż ulicy Ostródzkiej – obecnie jednej z arterii wyjazdowych z miasta, dawniej na obszarze podmiejskim. Budynek przy ul. Ostródzkiej 2 został wzniesiony na przełomie XIX i XX wieku. Rozmieszczony na planie prostokąta, murowany z żółtej cegły, na kamiennych fundamentach. Budowla dwukondygnacyjna, przykryta dachem dwuspadowym. Fasada siedmioosiowa, oś środkowa w dolnej kondygnacji ujęta w ryzalit. Otwory okienne i drzwiowe zwieńczone łukiem odcinkowym.

Wzdłuż ulicy Ostródzkiej koncentrują się także wyjątkowe obiekty mieszkalne Iławy – kolonia drewnianych budynków jednorodzinnych.

6.5. Pałace i dwory oraz wille

Budynki pałacowe i dworskie przynależą najczęściej terenom pozamiejskim, wchodząc w skład zespołów pałacowo (dworsko)-parkowo-folwarcznych. Pałace miejskie są zdecydowanie rzadsze, chociaż nie znaczy, że zupełnie nieobecne w krajobrazie kulturowym. Częściej za to, w miastach spotykamy okazałe budynki mieszkalne – wille. Najdoskonalszym przykładem takiego budynku na terenie Iławy jest willa przy ul. Sienkiewicza 10. Została wzniesiona pod koniec XIX wieku na planie prostokąta. Ma dwie kondygnacje, jest podpiwniczona. Posiada trójboczny ryzalit od południa oraz dwa ryzality od północy. Okna w ryzalicie środkowym ujęte są w półkolumny w wolutowo-kompozytowych kształtach. Pod oknami znajdują się dekoracje akantowe i banderole. W okresie II wojny światowej obiekt pełnił funkcje miejskiej willi. Od 1953 roku znajduje się w nim Powiatowa Stacja Sanitarno-Epidemiologiczna.

Znacznie skromniejsze wille wznoszone były także w atrakcyjnej widokowo części miasta, wzdłuż południowego brzegu Małego Jezioraka. Do dzisiaj, walory zabytkowe zachował budynek przy

ul. Mickiewicza 34. Piękne przykłady willi znajdują się także na rozległym cyplu przy południowym brzegu Jezioraka, przy ulicy Plażowej i Mazurskiej.

W krajobrazie miasta zachowały się także pojedyncze obiekty, niegdyś wchodzące w skład założeń gospodarczych. Przy ul. Sobieskiego 10, na wschodnim brzegu Jezioraka usytuowana jest stajnia-wozownia. Została wzniesiona w końcu XIX wieku na rzucie złożonym z trzech części, prawie kwadratowych – dwutraktowych części bocznych (ryzality) oraz węższej, znajdującej się między nimi części środkowej. Bryła budynku jest jednokondygnacyjna i trójczłonowa. Lokalizacja budynku na terenie zespołu młyńskiego oraz jego rozplanowanie wskazują, iż środkowa część budynku pełniła funkcję małej stajni z sześcioma boksami, a szerokie bramy wjazdowe w części południowej są charakterystyczne dla wozowni. W części centralnej poddasza znajduje się jedna facjatka, powyżej której umieszczono niewielką sygnaturkę, a po bokach okienka, które określane są jako „wole oka”.

Budynek nie posiada zdecydowanych cech stylowych i najprawdopodobniej do 1945 roku był kilkakrotnie przebudowywany wewnątrz i na zewnątrz. Przystosowywany był do pełnienia funkcji biurowych i magazynowych. Obecnie w budynku znajduje się restauracja „Kaper” oraz niewielki hotel.

6.6. Budynki użyteczności publicznej

Kolejnymi elementami istotnymi w pejzażu miasta były budynki użyteczności publicznej: ratusz, hala miejska, szkoły, poczty, sklepy, posterunki kolejowe oraz budynki usługowe, w tym kuźnie, karczmy, remizy, młyny.

Ratusz iławski został wybudowany w 1317 roku. Zlokalizowano go na środku rynku wraz ze studnią miejską. Stał tam do 1706 roku, do wielkiego pożaru miasta, podczas którego uległ całkowitemu zniszczeniu. Na początku XVIII wieku planowano odbudowę ratusza, ale niestety plany się nie powiodły i Iława do początku XX wieku ratusza nie miała. Prawie do końca XVII wieku Rada Miejska zbierała się na posiedzeniach w domu burmistrza. Dopiero u schyłku tego wieku wynajęto kamienicę na potrzeby urzędu miejskiego. Na początku XX wieku, w latach 1910-1913 został wzniesiony neobarokowy ratusz przy *Kaiserstrasse* (obecnie ul. Niepodległości 13). Ratusz został wybudowany na terenach zielonych fosy miejskiej. Budynek ratusza składa się z kilku części i został wzniesiony na planie litery C. Posiada bryły dwu- i trzykondygnacyjne.

Budynek ratusza, skrzydło zachodnie

Źródło: Internetowe Muzeum Iławy

Jednym z ciekawszych elementów części głównej (środkowej) są schody zewnętrzne usytuowane po obu stronach głównego wejścia do ratusza. Dolna część schodów osłonięta jest obustronnie masywnymi wolutami. Każda z nich zakończona jest małą płaskorzeźbą w postaci lwiej głowy z otwartą paszczą. W wyższej kondygnacji znajdują się trzy wysokie okna. Nad oknami umieszczono trójkątne naczółki z dekoracją środkową w postaci masek ludzkich. Powyżej umieszczono fryz joński koronujący elewację, zaś w części dachu trzy facjatki, a zwieńczeniem jest dwustopniowa wieża z tarasem, tarczą zegarową oraz hełmem. Cena zakupu gruntów pod ratusz na początku XX wieku wyniosła 90 tysięcy marek, zaś całkowity koszt budowy tego gmachu wraz z wyposażeniem wyniósł ponad 200 tysięcy marek. Burmistrzem Iławy był wówczas Karl Friedrich Giese, który był inicjatorem budowy ratusza i osobiście nadzorował jego budowę.

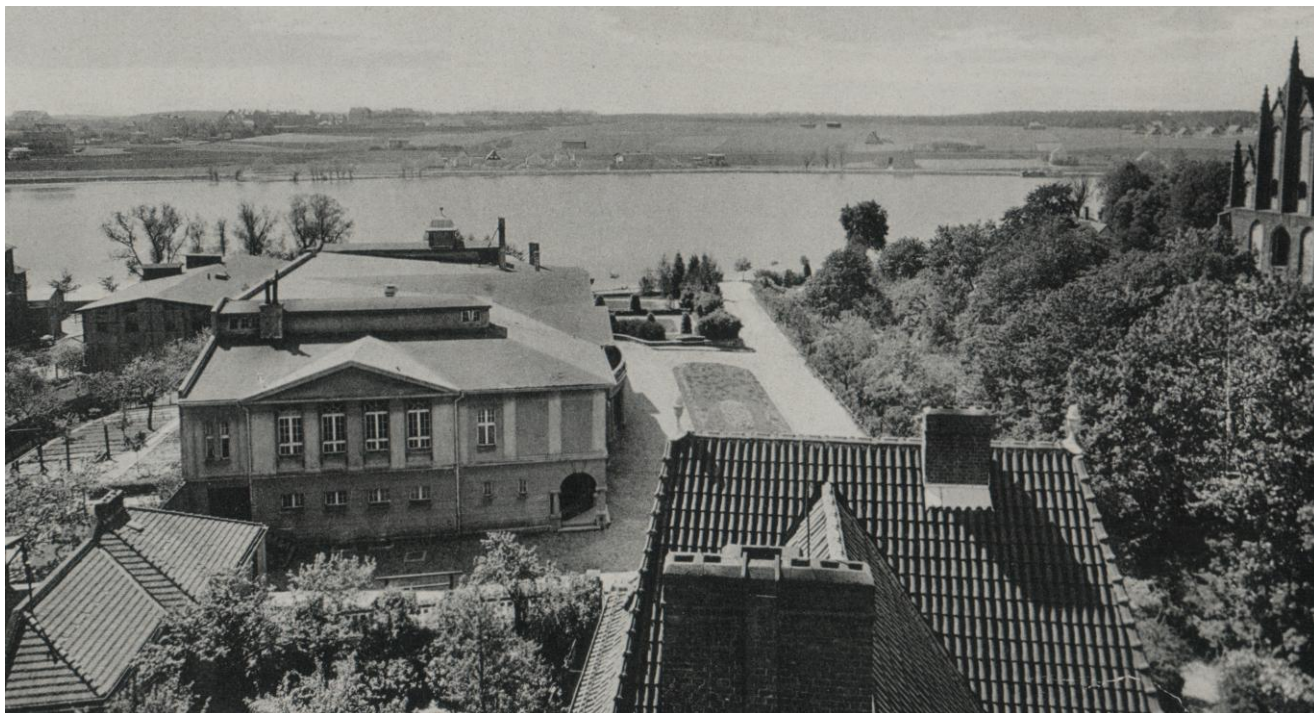

Budynek ratusza

Źródło: Internetowe Muzeum Iławy

Podczas II wojny światowej ratusz został zniszczony. Po wojnie odbudowany i przeznaczony na halę targową. Skrzydła budynku zostały poszerzone, gdyż pierwotnie stanowiły one połowę obecnego skrzydła wschodniego i zachodniego. Jednak elementy architektoniczne zostały odtworzone w postaci wielkich wolut podpierających szczyty od strony dziedzińca, a na osi pilastrów na dachu znajdują się posąжки w postaci niewielkich wazonów. Strona południowa ratusza została dobudowana, po obu jej stronach znalazły się przejazdy, zaś przy obu ich narożnikach umieszczono ćwierćkoliste wykusze, a w części wschodniej ulokowano facjatki. Skrzydło zachodnie charakteryzuje się portykiem, wspartym na pięciu półkolistych i szerokich arkadach, gdzie na wysokości piętra znajduje się półkolisty wykusz. W 1995 roku ratusz został odremontowany. Przywrócono mu pierwotne przeznaczenie i stał się ponownie siedziba Rady Miasta i Burmistrza.

Rozwój i ożywienie Iławy nastąpił w drugiej połowie XIX wieku, po oddaniu w 1860 roku do użytku odgałęzienia Kanalu Elbląskiego oraz po wybudowaniu linii kolejowej. Wtedy też, pod koniec XIX wieku został wzniesiony budynek hali miejskiej. Został on początkowo zaadaptowany na potrzeby hali miejskiej. W latach dwudziestych XX wieku został przebudowany z wykorzystaniem elementów klasycystycznych. Od lat dwudziestych XX wieku mieściło się w nim kino i teatr.

Budynek hali miejskiej, w tle Mały Jeziorak

Źródło: Internetowe Muzeum Iławy

Budynek został rozmieszczony na planie prostokąta z prostokątną przybudówką od strony jeziora i eliptycznym tarasem od strony północno-zachodniej w elewacji frontowej. Bryła budynku jest zwarta. Budynek ma dwie kondygnacje, poddasze jest nieużytkowane. Środek budynku jest zaakcentowany przez balkon założony na łuku elipsy, wsparty na czterech kolumnach doryckich, a taras zakończony dwoma ryzalitami. W narożniku północnym znajduje się loggia wejściowa. Elewacja północno-wschodnia jest niesymetryczna, a od strony szkoły elewacja jest ślepa. Obecnie w budynku znajduje się Kinoteatr. Powierzchnia użytkowa kina to 1.640 m², a kubatura – 9.953 m³. Budynek jest wyremontowany.

Budynek szkolny przy ul. Kościuszki 2 został zbudowany w okresie prosperity miasta. Gmach wzniesiono w 1899 roku w stylu neogotyckim. Został wzniesiony na planie podkowy, która tworzą trzy skrzydła. Charakterystyczne dla budynku są okna na półpiętrze i maswerk pośrodku w postaci trzech kół ze środkową rozetą.

Od 1899 roku w budynku znajdowała się szkoła miejska (*Stadtschule*). W 1945 roku budynek został przekazany na potrzeby tymczasowego szpitala wojskowego. W 1946 roku umieszczono tam szkołę podstawową, której w roku 1973 nadano imię Mikołaja Kopernika. Obecnie w budynku mieści się Szkoła Podstawowa nr 1 im. Mikołaja Kopernika. Budynek jest określany przez mieszkańców Iławy mianem „czerwonej szkoły”.

6.7. Architektura obronna

Mury miejskie Iławy zostały zbudowane w połowie XIV wieku i były włączone w system obronny miasta. Są nierozzerwalnie związane z kościołem p.w. Przemienienia Pańskiego. Elementami murów było pięć baszt i trzy bramy: Lubawska na wschodzie, Prabucka na zachodzie i Wodna na północy. Przy murach znajdowała się dookólna uliczka. Mury zostały wzniesione częściowo z kamienia łamanego i polnego, między którymi znajdowała się zaprawa wapienna, a także z cegły. W XVII wieku mury zaczęły się kruszyć, w XVIII wieku w większości się rozsypały. Na początku XIX wieku usiłowano ratować zachowane resztki murów, jednak bez większego powodzenia. Zdołano to uczynić przed wybuchem wojny prusko-francuskiej, ale później i tak uległy zawaleniu. Nadal do miasta można było wjechać przez dwie bramy, od wschodu przez Bramę Polską, a od zachodu przez Bramę Prabucką. Otaczająca mury od strony południowej, północnej i zachodniej fosa została zasypana i zamieniona w ogród.

Obecnie mury zachowały się fragmentarycznie i widoczne są na kilku odcinkach:

- przy skarpie w części wschodniej przy fosie,
- przy narożniku północno-wschodnim fosy,
- od strony południowo-zachodniej, od strony jeziora,
- od strony zachodniej przy ul. Mierosławskiego,
- fragment baszty znajdującej się wewnątrz posesji kościelnej.

Do architektury związanej z tradycjami garnizonowymi regionu, jednak nie mającej bezpośrednich cech architektury militarnej należą budynki koszar. Powstanie iławskich koszar wiąże się bezpośrednio z rozbudową infrastruktury militarnej państwa pruskiego w Prusach Wschodnich po 1870 r. Decyzja o lokalizacji garnizonu w Iławie wynikała z położenia miasta na ważnych szlakach komunikacyjnych: linii kolejowej Malbork–Mława oraz trakcie wodnym Kanału Elbląskiego. Kompleks koszarowy został wybudowany etapami w latach 1872–1914 – obiekty noszą nazwy znanych pruskich dowódców: Bluchera, Yorka, Hindenburga oraz nazwę jednostki kirasjerów (wojsk ciężkiej kawalerii).

Koszary realizowano w stylu typowym dla ówczesnych obiektów wojskowych państwa pruskiego.

Wyróżniają się:

- układem regularnych, prostokątnych brył,
- ceglanyimi fasadami (z czerwonej cegły),
- detalami w duchu historyzmu, jak gzymsy, łukowe nadproża, ryzality,
- funkcjonalnym rozdziałem na budynki mieszkalne, administracyjne, magazynowe oraz stajnie,
- dużymi placami apelowymi i podzieleniem terenu na wyodrębnione sektory (piechota, artyleria, kawaleria).

Ten schemat planistyczny był często wykorzystywany w budownictwie pruskich koszar na terenie ówczesnej Polski i podlegał uniwersalnym przepisom inżynierskim, które uwzględniały szybki dostęp do transportu kolejowego i możliwości rozbudowy.

Po zakończeniu II wojny światowej cały kompleks przeszedł pod administrację polską. Poszczególne budynki zaadaptowano do innych, cywilnych funkcji:

- Koszary Blüchera zostały przeznaczone najpierw na szkołę oficerską służby więziennej, a od drugiej połowy lat 50. XX w. – na Zakład Karny Iława, funkcja ta zachowana jest do dziś.
- Koszary Hindenburga zostały wykorzystane jako budynki administracyjne, częściowo przekształcone na potrzeby lokalnych przedsiębiorstw oraz mieszkania.
- Koszary Yorka obecnie mieszczą Powiatowy Szpital im. Władysława Biegańskiego.
- Koszary kirasjerów po spaleniu i rozbiórce były częściowo odbudowane lub adaptowane do nowych funkcji, m.in. szkolnych.

W latach powojennych dokonywano znacznych zmian adaptacyjnych – dobudowy, zmiany wnętrza, ale starano się zachować oryginalne elewacje licowe i charakter historyczny zespołu.

Budynki dawnych koszar:

- podkreślają tradycje garnizonowe Iławy,
- świadczą o militarnej roli miasta w systemie obronnym Prus Wschodnich,
- pozostają symbolem zmian funkcjonalnych, jakie dotknęły zabytki na terenach przesuniętych po II wojnie światowej do granic Polski.

6.8. Zabytki techniki i przemysłowe

Rząd Pruski w połowie XIX wieku podjął decyzję o budowie kolei wschodniej. Pierwsza linia kolejowa do Iławy oddana została w 1872 roku. W tym czasie, na peryferiach miasta w części południowo-wschodniej, wzniesiono niewielki gmach dworca kolejowego, który rozebrano pod koniec XIX wieku. W 1905 roku, w związku z intensywną eksploatacją już dwóch linii i rozbudową węzła kolejowego, na jego miejscu wzniesiono nowy budynek dworca – zaprojektowany na planie wydłużonego prostokąta i utrzymany w stylu neogotyckim.

Budynek dworca kolejowego

Źródło: Internetowe Muzeum Iławy

Gmach został zbudowany z czerwonej cegły z elewacjami licowanymi cegłą klinkierową. Tynkiem pokryte zostały gzymsy, pasy oraz blendy. Budynek dworca składa się z dwóch kondygnacji i użytkowego poddasza. Poddasze doświetlone jest przez kilka lukarn. Dach dworca jest wysoki, dwuspadowy i został pokryty dachówką holenderską. Do dnia dzisiejszego zachował się pierwotny układ pomieszczeń budowli. Bogata dekoracja wnętrza tworzy atmosferę dworca z początku ubiegłego wieku. Centralnym pomieszczeniem budynku jest halowa poczekalnia z odkrytą podwieszoną więźbą, wsparta na belkach opadających na konsolki. W polach pomiędzy belkami wspierającymi więźbę zachowała się dekoracja w formie płycin wypełnionych malunkami o motywach roślinnych oraz herbami miast i prowincji wschodniopruskiej. Pomieszczenia kas biletowych oddzielone są od hali głównej filarami sklepionymi łukami odcinkowymi. Ściany tych pomieszczeń obiega malowany fryz dekorowany malowaną wicią roślinną. Uwagę przyciągają drewniane dekorowane okładziny ścian poczekalni. Spośród pierwotnego wyposażenia zachowała się ponadto oryginalna stolarka drzwiowa i okienna (w tym okna witrażowe), metalowe balustrady schodów (wewnątrz i na zewnątrz budynku) oraz posadzka w poczekalni. Obecnie wewnątrz budynku dworca znajdują się trzy kasy biletowe, informacja kolejowa, poczekalnia, bar oraz kioski handlowe. Dworzec połączony jest z peronami przejściem podziemnym. Każdy peron jest zadaszony wiatą. Budynek dworca jest przykładem budownictwa o charakterze użyteczności publicznej z początku

XX w. Spośród istniejących do dziś na terenie województwa warmińsko-mazurskiego dworców kolejowych, dworzec w Iławie wyróżnia się kubaturą, jednak przede wszystkim przepięknie opracowaną dekoracją wnętrza.

Zabytkowa parowozownia, usytuowana przy ul. Wojska Polskiego w obrębie zabudowań Sekcji Utrzymania Taboru Trakcyjnego, powstała w okresie dynamicznego rozwoju węzła kolejowego Iława Główna na przełomie XIX i XX wieku. Kompleks składał się z murowanej halowej parowozowni z okrągłą obrotnicą oraz przylegających budynków gospodarczych, warsztatów i bocznic. W latach II wojny światowej teren ten pełnił też funkcję niemieckiego karnego obozu pracy dla potrzeb kolei Rzeszy, który był filią więzienia w Sztumie. Przebywający tam więźniowie, w tym głównie Polacy, byli zmuszani do prac przy utrzymaniu i rozbudowie linii kolejowych, a ich pracą powstała między innymi wieża ciśnień z 1942 roku. Ślady tej historii upamiętnia tablica odsłonięta w pobliżu w 1983 roku. Po wojnie parowozownia została przekształcona w lokomotywnię trakcyjną, jednak zachowała wiele oryginalnych detali konstrukcyjnych – masywnych stalowych dźwigarów dachowych, ceglanych szczytów i fragmentów oryginalnych torów obrotnicy. Pomimo modernizacji i zmian funkcji, obiekt stanowi świadectwo rozwoju kolejnictwa w Iławie.

Wodociągowa wieża ciśnień zlokalizowana jest nieopodal dworca kolejowego na niewielkim wzniesieniu. Wybudowana została w 1915 roku. Trzon wieży jest w kształcie koła i został zbudowany z czerwonej cegły klinkierowej. Na trzonie znajduje się głowica otynkowana z zewnątrz z okrągłymi małymi okienkami. Pomiędzy trzonem a głowicą biegnie pas schodkowych ceglanych gzymsów. Konstrukcja dachu jest mieszana, a sam dach pokryty jest papą. Pośrodku dachu wmontowany został świetlik-wywietrznik. Dostęp do zbiornika umożliwiają schody betonowe usytuowane tuż przy ścianie wewnętrznej oraz drabina znajdująca się przy krawędzi zbiornika. W bezpośrednim sąsiedztwie stoi drugą wieża, właściwie chronologicznie pierwsza, wybudowana w 1871 roku.

Kolejna wieża ciśnień zlokalizowana przy ul. Kolejowej zbudowana została w 1942 roku. Położona jest na ogólnodostępnym terenie w pobliżu lokomotywowni. Wieża wzniesiona została na planie koła o stałej średnicy i wysokości około 45 m. Konstrukcja nośna budynku składa się z czterech słupów, na których oparty jest strop, który jednocześnie jest dnem zbiornika. Trzon wieży składa się z sześciu kondygnacji. Elewację wieży charakteryzują widoczne okna w kształcie prostokąta, po sześć sztuk umieszczonych w czterech pasach, które regularnie rozmieszczone są na całym obwodzie budynku. Okna w głowicy w ośmiu pasach rozmieszczonych symetrycznie. Każdy pas składa się z trzech okien dwuskrzydłowych.

Pod koniec XIX wieku Iława intensywnie się rozwijała, dzięki nowym połączeniom kolejowym oraz wodnym (zakończona została budowa Kanału Iławsko-Elbląskiego). Intensywny rozwój gospodarczy, pozwolił władzom miasta podjąć decyzję o budowie sieci wodociągów

i kanalizacji miejskiej. Brak wodociągów i kanalizacji miejskiej w przeszłości nie pozwalał skutecznie gasić pożarów oraz był przyczyną wielu chorób, gdyż fekalia były wylewane bezpośrednio na ulicę. Dlatego władze miasta, chcąc zabezpieczyć miasto przed epidemiami i przyspieszyć rozwój, w 1901 roku wykupiły grunty o powierzchni 8,99 ha położone przy ulicy *Jamielnikar Weg* (obecnie przy ul. 1 Maja) i rozpoczęto budowę wodociągów miejskich oraz wieży ciśnień. Ujęcie iławskich wodociągów początkowo składało się z dwóch studni o głębokości 15 i 18 metrów. Pompy napędzane były silnikami gazowni. Kolejne tereny pod zabudowę oczyszczalni ścieków zakupiono w 1903 roku. Po tych inwestycjach 20 listopada 1903 roku oddano do użytku miejskie wodociągi i sieć kanalizacyjną.

Wodociągowa wieża ciśnień przy ul. 1 Maja jest budowlą o charakterze neogotyckim. Została zbudowana na początku XX wieku na ceglanej podmurówce na planie koła o średnicy około 10 m. Trzon wieży zwęża się ku górze. Wysokość wieży wynosi 27 m. Wejście do wieży znajduje się od strony wschodniej i jest nieznacznie wysunięte w stosunku do elewacji wieży. Drzwi wejściowe dwuskrzydłowe zawieszone zostały na dwóch pilastrach pomiędzy, którymi rozpięta jest arkada. Pilastry podtrzymują belkowanie w kształcie trójkąta. Metalowe okna składają się z dziewięciu części w kształcie prostokąta i półkolistych nadświetleń. Więźba dachowa jest drewniana z dachem stożkowym.

Zespół budynków stacji wodnej został ukończony w 1905 roku. Budynek administracyjny wzniesiono w stylu neogotyckim, na kamiennych fundamentach, murowany z cegły, nietynkowany. Budowlę rozmieszczono na planie prostokąta, z wydatnym ryzalitem ujmującym pięć środkowych osi. Otwory okienne i drzwiowe ujęte łukiem odcinkowym. Szczyty zdobione sterczynami. Dach dwuspadowy, pierwotnie pokryty dachówką, współcześnie blachą.

Kolejnym obiektem przemysłowym Iławy były budynki rzeźni miejskiej wzniesione w 1891 roku, w czasie, gdy miasto znajdowało się na w fazie intensywnego rozwoju. Do czasów współczesnych przetrwał jedynie obiekt administracyjny. Jest to dwu- i półkondygnacyjny budynek wzniesiony w stylu neogotyckim, charakterystycznym dla przełomu XIX i XX wieku. Elewacja frontowa sześćoosiowa, dwie środkowe osie ujęte w nieznaczny ryzalit, zwieńczony facjatą, w której szczycie drewniany pazdur. Druga kondygnacja oddzielona od ścianki kolankowej ryzalitem. Otwory okienne i drzwiowe zwieńczone łukiem odcinkowym, okienne w drugiej kondygnacji podkreślone płycinami pod nimi. Do prawej ściany szczytowej dostawiony ryzalit z klatką schodową. Ściany z zewnątrz nie tynkowane, co pozostaje w zgodzie ze stylem budynku.

Zespół młyna wodnego na rzece Iławce (ul. Kościuszki 24) został wzniesiony na przełomie XIX i XX wieku. Metryka funkcjonowania w tym miejscu młyna jest znacznie starsza i sięga 1386 roku. Obecna zabudowa zespołu została wzniesiona w stylu neogotyckim, w konstrukcji częściowo

szkieletowej, pełnej, częściowo murowanej. Ściany nierynkowe, z czerwonej cegły. Obecnie budynki zespołu są nieużytkowane, zabezpieczone poprzez zamurowanie otworów okiennych i drzwiowych. Drugi z młynów usytuowany był na wschodnim brzegu jeziora Jeziorak (ob. ul. Sobieskiego). Został wzniesiony w końcu XIX wieku w stylu neogotyckim. Budowla rozmieszczona na planie prostokąta, trójkondygnacyjna, murowana z cegły, pierwotnie prawdopodobnie nietynkowana. Obecnie budynek młyna jest wtopiony w nowo wybudowane obiekty mieszkalno-usługowe, posiada zmienioną funkcję, a co za tym idzie także elementy wystroju zewnętrznego.

Budynek produkcyjny gazowni został zbudowany w 1899 roku na planie prostokąta. Bryła budynku jest trójcłonowa. Pierwotnie składał się ze składu węgla, piecowni i podpiwniczonej aparatuwni. Pierwsza przebudowa gazowni miała miejsce w 1910 roku, powiększono wtedy budynek produkcyjny. Kolejna przebudowa miała miejsce w 1926 roku. Na nowej parceli, obok budynku odsiarczalni, powstała nowa piecownia. Obok stanął murowany komin. W okresie II wojny światowej na terenie gazowni powstały schrony i strażnice, gdyż w tym okresie zatrudnieni tu byli więźniowie lub jeńcy wojenni. W wyniku działań wycofujących się wojsk niemieckich i działań wojennych, zabudowania gazowni zostały w znacznym stopniu zniszczone, a ich odbudowa trwała do połowy lat 50-tych XX wieku. W 1987 roku budynek gazowni został częściowo przebudowany i zmienił swoją funkcję na garaż i warsztat. Dodatkowo założono strop oraz wykonano szerokie bramy wjazdowe do wnętrza budynku, który pełnił rolę zajezdni autobusowej do 1992 roku. Obecnie w budynku mieści się grekokatolicka cerkiew p.w. św. Jana Teologa.

Na terenie Iławy znajduje się też niewielka część Kanału Elbląskiego uznanego za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polski z dnia 14 stycznia 2011 roku. Kanał jest XIX-wiecznym arcydziełem budownictwa wodnego, unikatowym obiektem techniki o bardzo dobrze zachowanej i wciąż użytkowanej historycznej strukturze. Jest jednym z dwóch istniejących na świecie zabytkowych kanałów, w których zastosowano oryginalne rozwiązanie konstrukcyjne - system pochylni z tzw. suchym grzbietem służących do przemieszczania jednostek pływających pomiędzy odcinkami znajdującymi się na różnych wysokościach. Jako napęd dla koła wodnego, za pomocą którego przeciągane są statki po pochylniach, pruski inżynier Georg Jacob Steenke wykorzystał zrzut wody - tanią w eksploatacji, niestosowaną nigdzie indziej metodę. Kanał Elbląski jest liniową budowlą inżynierską o długości całkowitej 131,25 km, łączącą tereny Pojezierza Iławskiego i Ostródzkiego z Zalewem Wiślanym. Trasa techniczna prowadzi na długości 64,77 km przez sztuczne przekopy i groble, w wykopach w dolinach, a niekiedy po zboczach wzniesień. Zachowane są wzdłuż niej relikty ścieżek holowniczych. Na długości 66,48 km kanał przebiega przez jeziora: Druzno, Piniewo, Sambród, Ruda Woda, Bartężek, Ilińsk, Drwęckie, Pauzeńskie, Szelań Wielki, Szelań Mały, Karnickie, Dauby, Jeziorak, Mały Jeziorak. Na odcinku tym zlokalizowane są obiekty

i urządzenia hydrotechniczne. Obecnie należą do nich: pięć pochylni, cztery śluzy, cztery bramy ochronne (przeciwpowodziowe), pięć jazów, jak również towarzysząca zabudowa administracyjna, mieszkalna i gospodarcza związana z obsługą i funkcjonowaniem obiektu. Granice pomnika historii wraz z obszarem integralnie z nim związanym (tereny cenne ze względu na walory przyrodnicze oraz historyczne układy urbanistyczne i ruralistyczne), stanowiącym jego strefę ochronną pokrywają powierzchnię 212 km².

6.9. Dawne cmentarze

Na terenie Iławy odnajdujemy także pewną liczbę cmentarzy – przykościelnych, parafialnych, rzymskokatolickich i ewangelickich. Cmentarze sytuowano najpierw przy kościołach, a od końca XVIII wieku lokalizowano je poza osiedlami. Zwykle otoczone były szpalerami drzew i cechował je regularny układ kwater.

Ochroną konserwatorską objęte są jedynie dwa cmentarze zabytkowe, obecnie oba komunalne: dawny katolicki z kwaterą wojenną z czasów I wojny światowej (ul. Wyszyńskiego) oraz dawny ewangelicki, o zatartych cechach zabytkowych (ul. Ostródzka).

Cmentarz katolicki powstał po poświęceniu kościoła katolickiego w 1860 roku, przy ówczesnej ulicy. Znajdowały się na nim dwie kwatery wojenne z I wojny światowej – jedna istniejąca do dziś w północno-wschodniej części od strony ulicy, gdzie pierwotnie ustawione były drewniane krzyże z nazwiskami pochowanych, oraz druga kwatera zniszczona w niewyjaśnionych okolicznościach. W 1959 roku, na podstawie projektu olsztyńskiego rzeźbiarza Ryszarda Wachowskiego, wzniesiono pomnik upamiętniający polskich żołnierzy poległych w obronie Ojczyzny w 1939 roku. Pomnik, potocznie nazywany "Pomnikiem Nieznanego Żołnierza", nosi oficjalną nazwę "Żołnierz polski". W 2022 roku przeprowadzono gruntowną renowację pomnika za kwotę ponad 44 tysiące złotych, z czego 32 tysiące pochodziły z dotacji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Nowy cmentarz ewangelicki przy ul. Ostródzkiej założono w 1899 roku. Po dokupieniu dodatkowych 4 mórg za 600 marek, w 1912 roku znacznie go poszerzono. Również na tym cmentarzu znajdowała się kwatera wojenna z I wojny światowej, wybudowana w 1915 roku za sumę 6585 marek zebraną od prywatnych darczyńców i instytucji państwowych.

Do innych miejsc pochówków, wartych wspomnienia można zaliczyć dawny cmentarz ewangelicki, który był położony przy dzisiejszej ulicy Niepodległości, oraz cmentarz żydowski, przy dzisiejszej ulicy Biskupskiej.

Ten pierwszy powstał poza murami ówczesnego miasta najpóźniej na przełomie XVII/XVIII wieku i służył mieszkańcom zapewne jeszcze do początku XX wieku.

Cmentarz żydowski powstał przy ul. Biskupskiej prawdopodobnie po 1812 roku (po wydaniu pierwszego edyktu emancypacyjnego obejmującego Żydów pruskich) na niewielkim wzgórzu o powierzchni około 0,22 ha, gdy liczba mieszkańców żydowskich wynosiła około 74 osób. Cmentarz został prawdopodobnie częściowo zdewastowany podczas "nocy kryształowej" w 1938 roku, a całkowicie zniszczony latach siedemdziesiątych XX wieku.

6.10. Zieleń

Integralną częścią zabudowy miejskiej była zieleń, zakładana przy kościołach, obiektach użyteczności publicznej, na cmentarzach. Elementem zagospodarowania zielenią są również aleje przydrożne, bardzo charakterystyczne i czytelne w krajobrazie. Wprowadzane nakazem państwowym, w pierwszej kolejności zakładane był wzdłuż głównych tras komunikacyjnych, potem wzdłuż dróg o znaczeniu lokalnym. Zwykle aleje dochodziły do granicy wsi. Z tego powodu, tereny miejskie najczęściej są pozbawione tego elementu krajobrazowego.

W zadrzewieniach alejowych stosowano gatunki drzew długowiecznych, dobrze znoszących tutejsze warunki klimatyczne, m.in. dąb, jesion, lipa, grab, klon, brzoza.

Na terenie Iławy ochroną objęty jest fragment alei przydrożnej, w granicach administracyjnych miasta, wzdłuż drogi w kierunku wsi Kamień Duży, rozpoczynający się za zwartą zabudową przedmieścia i kontynuujący dalej, poza granicami miasta.

W granicach administracyjnych miasta Iławy nie występują historyczne parki ani założenia ogrodowe objęte ochroną konserwatorską.

6.11. Zabytki ruchome oraz zabytki w zbiorach muzealnych

W mieście nie funkcjonuje muzeum działające w oparciu o uzgodniony z ministrem właściwym do spraw kultury i dziedzictwa narodowego statut bądź regulamin, zgodnie z art. 6 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach i na tej podstawie przechowujące zabytki ruchome.

Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków ruchomych znajdujących się na terenie miasta Iławy jest dostępny w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie. Ze względu na fakt, iż wykaz ten zawiera dane wrażliwe, jest udostępniany na podstawie wniosku osób lub instytucji.

Ogólnodostępnymi zabytkami ruchomymi są cztery barokowe rzeźby przedstawiające Jowisza, Junonę, Herkulesa i Meduzę, stojące naprzeciwko parku miejskiego przy ulicy Niepodległości. Pochodzą one ze zniszczonego zespołu pałacowego w Kamieńcu, dawnej posiadłości rodu von Finckenstein.

6.12. Zabytki archeologiczne

Zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”.

Podziału zabytków archeologicznych (stanowisk archeologicznych) można dokonywać stosując różne kryteria, takie jak chronologia bądź funkcja. Z uwagi na problemy ochrony konserwatorskiej oraz wszelkiego rodzaju zagrożenia należy stosować podział na:

- stanowiska płaskie (cmentarzyska, osady, obozowiska) – jest to najtrudniejsza grupa stanowisk jeżeli chodzi o ich ochronę z uwagi chociażby na miejsce ich zalegania – przeważnie na obszarach podlegających różnym działaniom inwestycyjnym oraz działalności rolniczej;
- stanowiska o własnej formie terenowej (grodziska, strażnice, wały, kurhany, kopce). Są one przeważnie dobrze widoczne w terenie i znane lokalnym społecznościom. Mimo to również ten rodzaj stanowisk podlega działaniom destrukcyjnym;
- nawarstwienia kulturowe w obrębie starych miast – na terenie województwa warmińsko-mazurskiego zostały wpisane do rejestru zabytków nawarstwienia z 30 historycznych miast;
- stanowiska nawodne i podwodne. Ich specyfika, jak sama nazwa wskazuje, wynika przede wszystkim z miejsca zalegania. Chodzi tu o stanowiska nawodne, będące efektem działalności osadniczej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich i tworzone w obrębie jezior na tzw. „sztucznych wyspach”, a także relikty wszelkich mostów, grobli, przyczółków i innych pozostałości działalności człowieka, które w chwili obecnej zalegają w obrębie zbiorników wodnych.

Województwo warmińsko-mazurskie, jeżeli chodzi o formy zagrożenia jak też ich intensyfikację, nie odbiega w sposób zasadniczy od innych regionów. Oprócz naturalnej erozji podłoża glebowego, będącej czynnikiem praktycznie niezależnym od człowieka, występują zagrożenia, których człowiek jest głównym inicjatorem i jednocześnie sprawcą, a do których z pewnością należą: erozja i niszczenie stanowisk na skutek głębokiej orki na terenach rolniczych; działania inwestycyjne związane z budową i rozbudową współczesnej infrastruktury (systematyczne poszerzanie zabudowy zarówno w obrębie przestrzeni miejskich, jak też i wiejskich, budowa i modernizacja dróg, rozwój przemysłu i turystyki); coraz intensywniejszy i zakrojony na szeroką skalę proces poszukiwań amatorskich, często o charakterze komercyjnym i kolekcjonerskim, powodujący w wielu wypadkach całkowite zniszczenia stanowisk do tej pory niezagrożonych; coraz intensywniejsza eksploatacja surowców naturalnych (żwiru, piasku, itp.), w niektórych przypadkach przebiegająca w sposób nielegalny.

6.13. Dziedzictwo niematerialne

Ratyfikowanie Konwencji UNESCO z 2003 roku o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego to kluczowy akt prawa międzynarodowego, na jakim można oprzeć budowę systemu ochrony dziedzictwa niematerialnego w naszym kraju. Od 16 sierpnia 2011 roku konwencja stanowi źródło prawa powszechnie obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej. Tym samym jej postanowienia i dyspozycje wzmacniają istniejący system ochrony prawnej dziedzictwa kulturowego w prawnym porządku Rzeczypospolitej Polskiej. Dziedzictwo kulturowe, powinno być postrzegane przez samorząd województwa jako czynnik procesów integracyjnych w regionie. Ulotne, niematerialne dziedzictwo kulturowe wymaga bowiem szczególnej ochrony. Włączenie konwencji z 2003 roku do krajowego porządku prawnego, zachowując generalnie istniejący system ochrony, rozszerzyło znaczenie pojęcia „dziedzictwo kulturalne” czy „kulturowe” o całą grupę zjawisk dziedzictwa duchowego, „niedotykalnego, które przyjęliśmy w języku polskim nazywać „niematerialnym”, a wyrażać się one mają w praktykach, zwyczajach, wyobrażeniach różnych formach wyrazu, w wiedzy, umiejętnościach, instrumentach, przedmiotach, artefaktach czy przestrzeniach kulturowych gdy w społecznościach lokalnych, wspólnotach uznawane są za przekazywane z pokolenia na pokolenie dziedzictwo. Te zjawiska dziedzictwa niematerialnego dotyczą tradycji, przekazów ustnych (język jako nośnik), sztuk, widowisk, spektakli, zwyczajów, rytuałów, misterii, obrzędów religijnych, rzemiosła tradycyjnego.

Teren określany dawniej jako Prusy Górne (Oberland), na którym leży Iława, dosyć wcześniej został pozbawiony oryginalnego dziedzictwa niematerialnego. Żywy dialekt oberlandzki badany był po raz ostatni przez językoznawcę prof. Kazimierza Nitscha na początku XX w., jednak wyniki tych badań nie doczekały się nigdy analizy porównawczej. Stroje ludowe znana są z opisów i ilustracji zachowanych w archiwum etnograficznym Konserwatora Prus Wschodnich. Generalnie, większość cech kultury tradycyjnej nawiązywała do wzorów kulturowych Powiśla i Wysoczyzny Elbląskiej i z tej przyczyny, regiony te często traktowano łącznie.

Nazewnictwo tradycyjne oraz pozostałości kultury duchowej zanikło całkowicie po wymianie ludności po zakończeniu II wojny światowej. Obecnie brak jest zwartych grup dawnych mieszkańców, którzy by mogli przedłużyć dawną kulturę niematerialną. Na ich miejsce napłynęli mieszkańcy Kresów Wschodnich, przede wszystkim z terenów Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny. Osiedleńcy przenieśli na Warmię i Mazury swoje zwyczaje i tradycje, które kultywują w ramach działalności różnego typu stowarzyszeń nieformalnych oraz organizacji pozarządowych.

Jedyną dostępną dziś możliwością jest upowszechnianie wiedzy o zapisanych dawniej i wciąż dostępnych elementach dziedzictwa niematerialnego. Należą do nich m.in. miejscowe podania i legendy. Inicjatywę taką podjęły władze miasta, publikując na stronie internetowej najciekawsze

legendy związane z Iławą, np. Czerwona karczma, O Króliczej Górze, Zatopiony pałac, O młynarzu i diable.

6.14. Zabytki objęte ochroną na terenie miasta Iławy

Na terenie Iławy znajduje się 30 obiektów zabytkowych objętych ochroną prawną wynikającą z ujęcia ich w rejestrze zabytków województwa warmińsko-mazurskiego, prowadzonym przez Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Według obowiązującej obecnie doktryny konserwatorskiej obiekty zabytkowe nie podlegają wartościowaniu. Wszystkie zabytki objęte ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego podlegają takim samym standardom ochrony prawnej.

Wykaz obiektów zabytkowych objętych ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego z tereny miasta Iławy stanowi aneks nr 1 do niniejszego programu.

Ewidencja zabytków miasta Iławy, poza zabytkami wpisanymi do rejestru zabytków, zgodnie z art. 22 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obejmuje także obiekty włączone do wojewódzkiej ewidencji zabytków. W przewadze są to budynki mieszkalne, co jest cechą charakterystyczną obszarów wysokozurbanizowanych.

Gminna ewidencja zabytków stanowi zbiór otwarty. W przyszłości możliwe będzie jej uzupełnienie poprzez włączenie do niej obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków decyzją Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków lub których karty ewidencyjne zostaną włączone do wojewódzkiej ewidencji zabytków zarządzeniem Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zgodnie z rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Gminna ewidencja zabytków stanowi jedną z równorzędnych podstaw do objęcia zamieszczonego w niej obiektu ochroną konserwatorską m.in. w decyzji o warunkach zabudowy. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków podlegać będą uzgodnieniom konserwatorskim na etapie postępowania o ustalenie warunków zabudowy i na etapie pozwolenia na budowę lub rozbiórkę.

7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA IŁAWY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

W wyniku weryfikacji danych archiwalnych i waloryzacji zabytków nieruchomych wykonanej podczas sporządzania gminnej ewidencji zabytków, stwierdzono, iż na terenie Iławy wśród obiektów zabytkowych przeważają budynki mieszkalne oraz budowle użyteczności publicznej i obiekty sakralne. Ochroną objęte są także obiekty przemysłowe oraz zabytkowe cmentarze.

Obecnie znaczna część obiektów zabytkowych na terenie miasta znajduje się w stanie dobrym. W planach zagospodarowania przestrzennego zakłada się w przeważającym stopniu utrzymanie zabytkowej zabudowy. Większość obiektów zabytkowych (wpisanych do rejestru zabytków, jak również objętych gminną ewidencją zabytków) użytkowana jest zgodnie z ich pierwotnym przeznaczeniem. Dotyczy to przede wszystkim obiektów sakralnych, w przypadku których stosunkowo łatwe jest utrzymanie funkcji pierwotnych. Obiekty te są utrzymywane i na bieżąco konserwowane. Istnieją jednak potrzeby ich remontowania. Obiekty wchodzące w skład zespołów przemysłowych, koszarowych i kolejowych są w części przypadków utrzymywane i użytkowane zgodnie z ich przeznaczeniem. Zabudowa koszarowa wykorzystywana jest w sposób umożliwiający wykorzystanie jej dla współczesnych potrzeb mieszkańców miasta.

Tabela 1. Analiza SWOT dla terenu miasta Iława

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
- atrakcyjna lokalizacja miasta; - postrzeganie miasta jako atrakcyjnego produktu turystycznego, zarówno dzięki substancji zabytkowej, jak też walorom przyrodniczym; - uwzględnienie zagadnień dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych i planistycznych miasta; - pozytywne nastawienie władz miasta i regionu oraz mediów do zagadnień związanych z dziedzictwem kulturowym; - stosunkowo duża ilość obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków; - funkcjonowanie gminnej ewidencji zabytków; - aktywność władz miasta w pozyskiwaniu funduszy ze źródeł zewnętrznych; - duży potencjał organizacji pozarządowych prowadzących działalność na rzecz opieki nad zabytkami; - prowadzenie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych, w tym w zakresie edukacji artystycznej, kulturowej, historycznej, ekologicznej; - posiadanie znacznego zasobu zabytków nieruchomych, ukazujących dziedzictwo kulturowe miasta	- nowa zabudowa w części nienawiązująca do pierwotnego układu zabudowy (brak harmonii); - średni lub zły stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych; - przypadki zaniedbania porządku w obrębie niektórych zabytkowych posesji, co obniża ich estetykę i pozytywny odbiór; - przypadki wprowadzania niewłaściwych materiałów do prac konserwatorsko-budowlanych; - modernizacja obiektów zabytkowych przy użyciu niewłaściwych technologii prowadzących do zakłócenia estetyki tych obiektów (plastikowa stolarka, sposób ocieplania ścian, blachodachówka); - brak dostatecznych środków finansowych na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych; - niedostateczna świadomość społeczna wartości i potrzeby chronienia zasobów kulturowych;
SZANSE	ZAGROŻENIA
- stała poprawa jakości środowiska naturalnego; - możliwości w pozyskiwaniu środków finansowych z różnych źródeł; - postępujący rozwój inicjatyw lokalnych organizacji pozarządowych mających w swym polu działania między innymi troskę o dziedzictwo kulturowe; - upowszechnianie edukacji nastawionej na poszanowanie zabytków i ich prawidłową	- niestabilność i luki legislacyjne zarówno w sferze finansowej, jak też ochrony zasobów kulturowych; - nadmierna komercjalizacja w sferze zabytków; - zanikająca edukacja estetyczna na rzecz praktyczności przy zastosowaniu minimalnych nakładów finansowych; - częste jednowymiarowe postrzeganie zasobów dziedzictwa kulturowego: bądź poprzez pryzmat ich komercyjnego wykorzystania lub też jedynie

ochronę z zachowaniem wartości kulturowych; - funkcjonowanie zabytków w kontekście atrakcyjnego środowiska przyrodniczego; - dobrze rozmieszczone dominanty i subdominanty w układzie przestrzennym miasta; - korzystanie z pozytywnych doświadczeń innych miast i regionów; - wykorzystanie mediów w edukacji nastawionej na ochronę zabytków i krajobrazu.	jako zasobu historycznego; - wciąż niezadawalający stan usług towarzyszących turystyce; - dokonywanie wtórnych podziałów i parcelacji obiektów zabytkowych; - niedostatek mechanizmów promujących działania na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków.
--	--

Źródło: opracowanie własne

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE I ZADANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA IŁAWY

8.1 Założenia programowe programu opieki nad zabytkami miasta Iławy

W założeniach programowych i działaniach programu powinna zostać uwzględniona specyfika miasta wynikająca z jego położenia, historii, przemian społecznych i gospodarczych. Wspieranie rozwoju terenu miasta z poszanowaniem dziedzictwa kulturowego powinno być podstawą obecnych i przyszłych działań, tak aby Iława była miejscem atrakcyjnym i przyjaznym, zarówno dla mieszkańców jak i przyjezdnych.

Założeniami programu opieki nad zabytkami są:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania miasta;
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego w powiązaniu z uwarunkowaniami dotyczącymi ochrony przyrody i równowagi ekologicznej, w planach rozwoju miasta;
- uwzględnienie w planach zagospodarowania przestrzennego problematyki historycznego sąsiedztwa i form zabudowy tradycyjnej oraz egzekwowanie nawiązania w nowych budynkach do lokalnych form i materiałów;
- uwzględnienie w planach zagospodarowania przestrzennego ochrony krajobrazu naturalnego związanego przestrzennie z elementami założenia urbanistycznego i architektonicznego Iławy;
- skuteczne stosowanie i wykorzystywanie form prawnej ochrony zabytków;
- wdrażanie instrumentów finansowych prowadzących do skutecznej poprawy stanu zabytków.

8.2. Cele, priorytety i działania programu opieki nad zabytkami miasta Iława

Sprawowanie opieki nad zabytkami przez władze samorządowe różni się od działań podejmowanych przez indywidualnych właścicieli zabytków lub społecznych opiekunów zabytków. Przede wszystkim istniejące uwarunkowania prawne dają możliwość kreowania polityki gminnej w stosunku do obiektów zabytkowych i uprawniają organy samorządowe do podejmowania działań o odmiennym charakterze niż typowa dla właścicieli troska o utrzymanie obiektów zabytkowych w jak najlepszym stanie. Władze samorządowe ze względu na prawny obowiązek ochrony wartości społecznie istotnych posiada instrumenty prawne umożliwiające budowanie i poszerzanie świadomości społecznej dotyczącej ochrony i opieki nad lokalnym dziedzictwem kulturowym. Ponadto poprzez prowadzone działania ma możliwość wskazywania kierunków rozwoju w stosunku podmiotów prywatnych posiadających obiekty zabytkowe i kreowania polityki promocyjnej budującej wizerunek i prestiż

gminy jako miejsca atrakcyjnego turystycznie, nasyconego dziedzictwem kulturowym o indywidualnym i unikalnych charakterze. Wobec powyższego objęcie należyłą opieką zabytków stanowi jeden z istotnych aspektów działalności lokalnego samorządu.

Na potrzeby gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Iława na lata 2025-2028 wyznacza się trzy podstawowe priorytety, które poprzez realizowane w ich ramach działania wypełniają cele ustawowe dla opracowywania gminnych programów opieki nad zabytkami. Są to:

Priorytet I

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego miasta

Priorytet II

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Priorytet III

Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja, służące budowaniu tożsamości mieszkańców

8.3. Kierunki działań programu opieki

W ramach **Priorytetu I** ustalono trzy kierunki działań związanych z:

- zahamowaniem procesu degradacji zabytków i doprowadzeniem do poprawy ich stanu zachowania,
- wspieraniem inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- podejmowaniem współpracy z właścicielami zabytków położonymi na terenie miasta.

W ramach **Priorytetu II** ustalono trzy kierunki działań związanych z:

- realizowaniem zadań kompetencyjnych samorządu dotyczących opieki nad zabytkami, jako potwierdzenia uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju miasta,
- budowaniem zintegrowanego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego,
- rozszerzeniem zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta.

W ramach **Priorytetu III** ustalono cztery kierunki działań związanych z:

- opracowanie dokumentacji zasobów dziedzictwa kulturowego gminy oraz monitorowanie ich stanu zachowania,
- umożliwieniem jak najszerszego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym miasta,
- rozwojem edukacji i popularyzacji wiedzy o dziedzictwie kulturowym Iławy.

8.4. Zadania programu opieki

Priorytet I Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego miasta	
Kierunki działań	Zadania
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i poprawa ich stanu zachowania	Współpraca władz miejskich ze związkami wyznaniowymi będącymi właścicielami i zarządcami zabytków sakralnych, umożliwiającą wspieranie ich działań przy podejmowaniu niezbędnych prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych.
Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami	1. Współpraca z organizacjami pozarządowymi, mająca na celu realizację zadań ważnych dla społeczności lokalnej związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. 2. Wsparcie merytoryczne i organizacyjne dla wnioskodawców w przygotowaniu wniosków o dotacje zewnętrzne (regionalne, krajowe i unijne).
Podejmowanie współpracy z właścicielami zabytków położonymi na terenie miasta	1. Udostępnianie za pośrednictwem miejskiej strony internetowej informacji dotyczących możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych, ułatwiających właścicielom i zarządom obiektów zabytkowych terminowe i prawidłowe składanie stosownych wniosków związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. 2. Doradztwo dla właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych w zakresie możliwości pozyskania środków finansowanych na działania przy obiektach zabytkowych.

Priorytet II Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego	
Kierunki działań	Zadania
Realizowanie zadań kompetencyjnych samorządu dotyczących opieki nad zabytkami, jako potwierdzenia uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju miasta	1. Przyjęcie przez Radę Miasta gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Iława na lata 2025-2028 oraz okresowe monitorowanie jego realizacji. 2. Prowadzenie i bieżąca aktualizacja gminnej ewidencji zabytków. 3. Coroczna aktualizacja planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych miasta Iława sporządzonego na podstawie otrzymanych aktualizacji od właścicieli lub zarządców obiektów zabytkowych.
Budowanie zintegrowanego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego	1. Uwzględnianie ochrony zabytków nieruchomych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, zasad ochrony odnoszących się do stref ochrony konserwatorskiej, w tym stref występowania zabytków archeologicznych oraz zasad ochrony odnoszących się do stref ochrony przyrody w opracowywanych dla terenu miasta dokumentach studialnych dotyczących polityki przestrzennej - np. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, w dokumentach mających charakter prawa miejscowego np. miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.
Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta	1. Sukcesywne uzupełnianie gminnej ewidencji zabytków o obiekty dziedzictwa kulturowego pozostające dotychczas poza ochroną prawną, a także aktualizowanie zasobów tego typu obiektów w oparciu o dane uzyskane w wyniku przeprowadzonych prac naukowo-badawczych w konsultacji z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków

Priorytet III Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja, służące budowaniu tożsamości mieszkańców	
Kierunki działań	Zadania
Opracowanie dokumentacji zasobów dziedzictwa kulturowego miasta oraz monitorowanie ich stanu zachowania	1. Stałe prowadzenie monitoringu i weryfikacji gminnej ewidencji zabytków nieruchomych, z zastosowaniem komputerowej bazy danych. 2. Aktualizacja mapy dziedzictwa kulturowego miasta z naniesioną lokalizacją obiektów i obszarów chronionych oraz stref ochrony stanowisk archeologicznych, systematycznie uaktualnianą, na podstawie informacji własnych oraz uzyskiwanych od WKZ.
Umożliwienie jak najszerzego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym miasta	1. Zamieszczenie na stronie internetowej gminy gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Iława lata 2025-2028. 2. Udostępnienie i systematyczna aktualizacji na stronie internetowej gminy wykazu obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków. 3. Systematyczne zamieszczanie na stronie internetowej miasta informacji dotyczących historii i dziedzictwa kulturowego. 4. Współpraca z organizacjami pozarządowymi w celu opracowywania zasobów i prezentacji dziedzictwa kulturowego miasta.
Rozwój edukacji i popularyzacji wiedzy o dziedzictwie kulturowym miasta	1. Organizowanie i wspieranie działań edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym miasta. 2. Realizacja zadań w dziedzinie edukacji i promocji dziedzictwa kulturowego za pośrednictwem samorządowych instytucji kultury. 3. Współdziałanie z organizatorami ogólnodostępnych przedsięwzięć (konferencje, sesje popularno-naukowe, rajdy) popularyzujących dziedzictwo kulturowe oraz potrzebę jego ochrony. 4. Wspieranie wydawnictw naukowych i popularno-naukowych dotyczących materialnego i niematerialnego dziedzictwa historyczno-kulturowego i tradycji miasta. 5. Popularyzacja dobrych praktyk w zakresie realizacji działań przy obiektach zabytkowych i zagospodarowania obszarów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo.

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA IŁAWY

Przyjmuje się, że realizacja zadań, poprzez działania wskazane w niniejszym programie możliwa będzie dzięki zastosowaniu następujących instrumentów:

- **prawnych**, polegających na uwzględnianiu zapisów niniejszego programu przy tworzeniu innych dokumentów prawa miejscowego;
- **finansowych**, polegających na finansowaniu wszelkich działań zawartych w programie w większej części z budżetu miasta, przy czym prace konserwatorskie przy obiektach należących do osób prywatnych, będą wymagały zaangażowania środków prywatnych,
- **koordynacji**, oznaczających współdziałanie w zakresie realizacji celów programów z zainteresowanymi organizacjami pozarządowymi i osobami fizycznymi,
- **społecznych**, co oznacza, że program skierowany jest do odbiorcy masowego poprzez wszelkie działania edukacyjne i promocyjne,
- **kontrolnych**, polegających na egzekwowaniu zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną, oraz walce z samowolami budowlanymi na zabytkach.

Obiekty, zespoły i założenia urbanistyczne wpisane do rejestru zabytków objęte są rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z ustawy z dnia 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Rygory te obowiązują niezależnie od położenia obiektu w poszczególnych strefach ochrony konserwatorskiej lub poza strefami. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, precyzuje wymagania względem osób prowadzących prace przy obiektach zabytkowych oraz tryb postępowania.

Zgodnie z art. 21 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, podstawą sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków. Ewidencją zostają objęte zespoły i obiekty o istotnych, lokalnych walorach historycznych, kulturowych i krajobrazowych. Obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków nieruchomości spoczywa na wójcie (burmistrzu, prezydencie miasta) (art. 22 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Na podstawie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami prowadzona jest ewidencja zabytków miasta Iławy. Ewidencja zabytków prowadzona jest przez Burmistrza Iławy w formie kart adresowych. Ewidencja obejmuje zabytki nieruchome historyczne oraz karty adresowe stanowisk archeologicznych.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Finansowanie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce może odbywać się z różnych źródeł. Podstawowe to:

1. źródła publiczne: krajowe

- budżet państwa – m.in. środki w ramach programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministra Administracji i Cyfryzacji, Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- budżety jednostek samorządu terytorialnego – m.in. dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, dotacje inwestycyjne dla instytucji kultury podległych jednostce samorządu terytorialnego, jeżeli są to obiekty wpisane do rejestru zabytków; dotacje dla organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, na wsparcie realizacji zadań publicznych województwa warmińsko-mazurskiego w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego;

2. źródła publiczne: zagraniczne

1. fundusze Unii Europejskiej związane z programami uwzględniającymi dziedzictwo kulturowe,

3. źródła prywatne:

2. osób fizycznych – składki i zbiórki publiczne na określony cel;
3. osób prawnych;
4. organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji;
5. kościelnych osób prawnych.

1. Źródła publiczne. Środki krajowe.

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami w Polsce może być finansowana z różnych źródeł, w tym w szczególności w ramach krajowych środków publicznych. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dopuszcza możliwość udzielania dotacji z budżetu państwa przez dysponentów jego części przeznaczonej na kulturę zarówno na poziomie krajowym, jak i wojewódzkim. Odpowiednio dotacje udzielane są, w drodze ogłaszanych konkursów, przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

I. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających

z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020”. Jednym z trzech instrumentów wdrażania przyjętych celów częściowych są Narodowe Programy Kultury, w tym Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”. Określony jest on poprzez podprogramy, priorytety i działania, które MKiDN realizuje w corocznie ogłaszanych programach.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego co roku ogłasza programy, w ramach których można się ubiegać o dofinansowanie projektów związanych z ochroną zabytków. Mimo, że są one ogłaszane każdego roku, zakres merytoryczny i tematyczny w poszczególnych latach zasadniczo nie ulegał zmianie.

Aplikowanie w programach odbywa się na zasadzie konkursu, w ramach którego składa się wnioski w dwóch terminach:

I nabór – do dnia 31 października lub 30 listopada każdego roku,

II nabór – do dnia 31 marca każdego roku, o ile środki finansowe w danym programie bądź priorytecie nie zostaną wyczerpane w I naborze.

Projekty dotyczące ochrony i promocji dziedzictwa narodowego zostały zgrupowane w programie „Dziedzictwo kulturowe”, którego celem jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej.

„OCHRONA ZABYTKÓW”

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, w ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony będzie na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno

w kontekście ogólnościowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Określone regulaminem zasady dopuszczają możliwość całkowitego finansowania zadania, to jednakże wsparcie takie będzie można otrzymać tylko w szczególnych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną i naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub gdy stan zabytku wymaga niezwłocznej interwencji. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie organizatorów będzie podejmowanie przez nich

w przeszłości działań zmierzających do zabezpieczenia obiektu, będące wyrazem troski i dbałości o dziedzictwo. Kluczowym efektem działań realizowanych w ramach programu winno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych we współczesnym, podlegającym dynamicznym, nierzadko nieodwracalnym zmianom otoczeniu. Dzięki realizacji nakreślonych wyżej celów obiekty zabytkowe, zachowując status materialnych świadectw minionych wieków, pozostaną integralną, pełnoprawną częścią czasów obecnych i przyszłych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich. O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego – osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

Instytucja zarządzająca:

Departament Ochrony Zabytków,

ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa

<http://bip.mkidn.gov.pl/pages/departamenty-i-biura/departament-ochrony-zabytkow.php>

„WSPIERANIE DZIAŁAŃ MUZEALNYCH”

Strategicznym celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych.

Główny nacisk w ramach programu zostaje położony na projekty kompleksowe, charakteryzujące się wysoką wartością merytoryczną oraz nowatorskimi rozwiązaniami aranżacyjnymi, dopełnionymi umiejętnie wykorzystanymi elementami multimedialnymi. Finansowane w ramach programu zadania konserwatorskie powinny być realizowane w zgodzie z dobrymi praktykami w zakresie opracowywania i ewidencjonowania zbiorów, przy czym szczególnie istotne jest wspieranie działań, które prowadzić będą do zachowania lub przywrócenia stanu właściwego obiektom zagrożonym nieodwracalnym uszkodzeniem. Z kolei projekty wydawnicze, prócz wysokiej wartości prezentowanych treści, powinny wyróżniać się oryginalną i spójną koncepcją graficzną. Zasadniczym celem programu jest wspieranie zadań o charakterze niekomercyjnym. Program umożliwia też wsparcia dla zadań, które wysoką wartość merytoryczną łączą z potencjałem komercyjnym – pod warunkiem, że wsparcie mieści się w dopuszczalnych limitach pomocy publicznej. Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem umożliwiającym skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu jest stabilność finansowa i organizacyjna, w ramach programu przewidziana jest możliwość finansowania zadań w trybie dwuletnim, a suma tych dofinansowań może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe udzielane będzie tym projektom, których autorzy i wykonawcy gwarantują realizację założonych celów merytorycznych. Istotnym elementem branym pod uwagę przy ocenie potencjału podmiotów będzie ich doświadczenie, zgodność procedur działania ze standardami rekomendowanymi przez ministerstwo, a także umiejętność nawiązywania współpracy z innymi partnerami na szczeblu lokalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym.

Zasadniczym efektem działań finansowanych w ramach programu powinno być umocnienie muzeów oraz innych podmiotów działających w tym obszarze jako ważnych centrów kultury, dzięki którym świadomość historyczna i tożsamość kulturowa obywateli staje się kluczowym elementem kształtującym współczesną przestrzeń społeczną. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się:

- samorządowe instytucje kultury - z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- organizacje pozarządowe;
- kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Instytucja zarządzająca:

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów,

ul. Goraszewska 7, 02-910 Warszawa

<http://nimoz.pl/>

„KULTURA LUDOWA I TRADYCYJNA”

Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych (w tym zawodowych i wiekowych np. zjawisk folkloru dziecięcego i młodzieżowego). Inicjatywy te mają przyczyniać się do integracji członków społeczności, wśród których dane zjawiska funkcjonują, i w ramach których są przekazywane (transmitowane). Zadaniem programu jest wspieranie działań związanych z materialnym oraz niematerialnym wymiarem dziedzictwa kulturowego, co wpisuje się w założenia ratyfikowanej w 2011 roku przez Rzeczpospolitą Polską Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami. Biorąc pod uwagę fakt, że czynnikiem wpływającym na skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu jest stabilność finansowa i organizacyjna, w ramach programu wprowadza się możliwość finansowania zadań w trybie wieloletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe kierowane będzie przede wszystkim do zadań konstruowanych w oparciu o różnorodne źródła finansowania, przy założeniu, że autorzy projektów gwarantują stabilność działania i realizację podjętych celów merytorycznych. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie potencjału organizatorów będzie ich doświadczenie oraz umiejętność pozyskiwania znaczących środków na realizację zadania, a także zdolność do nawiązywania współpracy z innymi partnerami na szczeblu lokalnym, regionalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym. Ze względu na specyfikę programu szczególnie ważne dla realizacji jego celów będą zadania, dla których problematyka związana z kulturami tradycyjnymi (zarówno w aspekcie historycznym, jak i współczesnym) będzie punktem wyjścia do podjęcia działań na rzecz integracji

społeczności lokalnych, co przyczynić się może do wzmacniania tożsamości i budowania poczucia dumy z przejawów lokalnych i regionalnych kultur. Zakres podejmowanych działań jest zgodny z założeniami Konwencji UNESCO z 2003 roku. Głównym celem tego trybu dofinansowania jest wspieranie procesu transmisji w obrębie danej wspólnoty kulturowej, przejawiającego się w bezpośrednim przekazie wiedzy, umiejętności, funkcji – ze szczególnym naciskiem na ich unikatowość, bądź zagrożenie zanikiem. Istotnym jest przy tym czynnik *in situ* – przekaz winien odbywać się pomiędzy osobami wywodzącymi się z tej samej wspólnoty i kultury lokalnej, bądź możliwie najbliższej. Sposób przekazywania powinien odbywać się w jak najbardziej naturalny sposób, z uwzględnieniem lokalnie rozwijających się technik i sposobów transmisji, będących integralną częścią tradycji. O dofinansowanie mogą ubiegać się także przedstawiciele mniejszości narodowych, etnicznych i wyznaniowych, których kultura lokalna stanowi integralną część niematerialnego dziedzictwa kulturowego Polski. Najbardziej pożądanym efektem programu ma być wypracowanie wzorców ochrony oraz twórczego inspirowania się elementami kultur tradycyjnych zarówno w wymiarze materialnym jak i niematerialnym, z uwzględnieniem społecznego kontekstu funkcjonowania.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań mających na celu wspieranie przedsięwzięć związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, przemianami ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych. Szczegółowy zakres kwalifikujących się zadań oraz limity finansowe warunkujące uzyskanie dofinansowania określa załącznik do regulaminu. Z programu wyłączone są zadania dofinansowane w ramach innych programów ministra oraz programów objętych finansowaniem ze środków budżetu państwa realizowanych przez państwowe instytucje kultury jako zadanie własne.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- 2) organizacje pozarządowe;
- 3) podmioty prowadzące działalność gospodarczą;
- 4) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne

Instytucja zarządzająca:

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Narodowych Instytucji Kultury,
ul. Krakowskie Przedmieście 15/17,
00-071 Warszawa

„OCHRONA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH”

Strategicznym celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa

archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Cel ten został sformułowany w oparciu o fundamentalną dla ochrony dziedzictwa kulturowego zasadę zrównoważonego rozwoju, która dopuszcza inwazyjne metody badawcze jedynie w ostateczności, gdy stanowisko (zabytek archeologiczny) narażone jest na bezpośrednie zniszczenie spowodowane oddziaływaniem przyrodniczym, bądź działaniami człowieka. Stąd zadaniem programu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także opracowanie i publikacja ich wyników. W obu grupach zadań na wsparcie mogą liczyć przede wszystkim projekty, które zakładają prowadzenie badań na obszarach (lub w dziedzinach) niewystarczająco rozpoznanych lub upowszechnionych, promujących nowe kierunki badawcze, a także opracowanie i publikację wyników badań archeologicznych, zwłaszcza zakończonych przed 2010 r. Nie będą natomiast wspierane projekty, które prowadzą do niszczenia stanowisk archeologicznych (np. poprzedzające rekonstrukcje na stanowisku archeologicznym) lub służące planowaniu dalszych badań wykopaliskowych. Ze względu na rozległość, różnorodność, a zwłaszcza nieodnawialność zasobów tworzących dziedzictwo archeologiczne oraz złożoność procesów związanych z jego badaniem i ochroną, kluczowe dla właściwej realizacji celów programu jest nie tylko zachowanie wysokiej wartości naukowej i poznawczej prowadzonych działań, lecz również przestrzeganie w trakcie ich realizacji określonych norm międzynarodowych, wskazanych w Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego (Konwencja Maltańska) i Międzynarodowej Karcie Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (Karta Lozańska). Zadania finansowane w ramach programu powinny być realizowane zgodnie z tymi zasadami. Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem, umożliwiającym skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu, jest stabilność finansowa i organizacyjna, program umożliwia finansowanie zadań w trybie dwuletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe udzielane będzie tym projektom, których autorzy, dysponując niezbędnym doświadczeniem oraz zapleczem organizacyjnym i naukowym, gwarantują stabilność działania oraz wysoki poziom kadry odpowiedzialnej za realizację podjętych zamierzeń merytorycznych. Zasadniczym efektem działań finansowanych w ramach programu powinno być upowszechnienie w środowisku naukowym i konserwatorskim wyników przeprowadzonych dotychczas badań, co pozwoli na wykorzystanie ich do świadomej i zrównoważonej ochrony dziedzictwa. Równolegle działania te powinny rozwijać świadomość społeczną, zarówno jeśli chodzi o wartość dziedzictwa archeologicznego, jak i potrzebę jego zachowania i ochrony, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Szczegółowy zakres kwalifikujących się zadań oraz limity finansowe warunkujące uzyskanie dofinansowania określa załącznik do regulaminu. Z programu wyłączone są zadania dofinansowane w ramach innych programów ministra oraz programów objętych finansowaniem ze środków budżetu państwa realizowanych przez państwowe instytucje kultury jako zadanie własne.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: 1) samorządowe instytucje kultury; 2) państwowe instytucje kultury; 3) organizacje pozarządowe; 4) publiczne uczelnie akademickie; 5) niepubliczne uczelnie akademickie; 6) podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Instytucja zarządzająca:

Narodowy Instytut Dziedzictwa,

ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa

<http://www.nid.pl>

„OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ZA GRANICĄ”

Strategicznym celem programu jest poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat. Założeniem programu jest stworzenie warunków do efektywnej ochrony i popularyzacji spuścizny kulturowej, obejmującej zarówno dziedzictwo wielonarodowościowej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, powstałej na obszarach należących współcześnie do suwerennych państw sąsiadujących z Rzeczpospolitą, jak i dorobku wielu generacji emigracji polskiej, wytworzonego, zgromadzonego bądź przechowywanego w całej Europie i innych częściach świata. Szeroki katalog zadań, uwzględniający prace konserwatorskie i remontowe w obiektach polskich lub z Polską związanych znajdujących się poza granicami kraju, ich ewidencjonowanie i dokumentowanie oraz działania naukowe i promocyjne, pozwala na realizację projektów zgodnych z zasadniczymi celami programu. Kluczowe dla realizacji celów programu są w szczególności zadania: - prowadzące do zabezpieczenia lub zachowania szczególnie cennych obiektów dziedzictwa za granicą. - zmierzające do zachowania lub przywrócenia stanu właściwego obiektom zagrożonego dziedzictwa za granicą. W ramach programu dofinansowania nie mogą uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczną rekonstrukcję. Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem umożliwiającym skuteczną realizację projektów jest stabilność finansowa i organizacyjna Wnioskodawców, w ramach programu wprowadzona zostaje możliwość finansowania zadań w trybie dwuletnim. Suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40%

budżetu programu Mimo, że określone regulaminem zasady dopuszczają możliwość całkowitego finansowania zadania, to wsparcie takie będzie można otrzymać tylko w szczególnych przypadkach, gdy obiekt posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną i naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac. Kluczowym efektem działań realizowanych w ramach programu będzie zachowanie obiektów polskiego dziedzictwa kulturowego poza granicami kraju, jako świadectwa dziejów Rzeczypospolitej i cennego elementu kształtującego współczesne postawy, budującego świadomość historyczną oraz tworzącego fundament tożsamości narodowej.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat. Szczegółowy zakres kwalifikujących się zadań oraz limity finansowe warunkujące uzyskanie dofinansowania określa załącznik do regulaminu. Z programu wyłączone są zadania dofinansowane w ramach innych programów ministra oraz programów objętych finansowaniem ze środków budżetu państwa realizowanych przez państwowe instytucje kultury jako zadanie własne.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) państwowe instytucje kultury; 2) samorządowe instytucje kultury; 3) archiwa państwowe; 4) organizacje pozarządowe; 5) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Instytucja zarządzająca:

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa

„MIEJSCA PAMIĘCI I TRWAŁE UPAMIĘTNIANIE W KRAJU”

Strategicznym celem programu jest wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski. Wspierane są także działania mające na celu upowszechnianie wiedzy na temat miejsc, faktów i postaci związanych z walką i męczeństwem. W sposób szczególny dotyczy to miejsc noszących ślady masowych zbrodni reżimów totalitarnych. Realizacja ustawowych zadań Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego służy podtrzymywaniu i rozpowszechnianiu tradycji narodowej i państwowej. Celem programu jest otoczenie miejsc pamięci i trwałych upamiętnień opieką polegającą w szczególności na:

- 1) naukowym badaniu i dokumentowaniu miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscach pamięci;
- 3) zabezpieczeniu i utrzymaniu miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) utrwaleniu wartości i autentyzmu miejsc pamięci;

5) popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej.

Promowane jest:

- 1) podkreśleniu prestiżu miejsca pamięci/trwałego upamiętnienia;
- 2) nadanie lub przywrócenie odpowiedniego wyrazu;
- 3) zaangażowanie w opiekę nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami jak największej liczby różnych podmiotów;
- 4) zapewnienie jak najlepszej dostępności miejsca/trwałego upamiętnienia;
- 5) tworzenie nowych trwałych upamiętnień w miejscach, gdzie ich obecność jest uzasadniona interesem społecznym;
- 6) twórcze zastosowanie nowoczesnych metod badań, edukacji i promocji do ochrony dziedzictwa narodowego;
- 7) stosowanie rozwiązań prawnych sprzyjających lepszej opiece nad miejscami pamięci/trwałym upamiętnieniami (uwzględnienie miejsca pamięci, jego ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, czy objęcie go inną formą ochrony prawnej).

Instytucja zarządzająca:

Departament Dziedzictwa Kulturowego MKiDN

ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa

„GROBY I CMENTARZE WOJENNE W KRAJU”

Strategicznym celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem. Realizacja ustawowych zadań Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego służy podtrzymywaniu i rozpowszechnianiu tradycji narodowej i państwowej. Celem programu jest otoczenie grobów i cmentarzy wojennych w kraju opieką polegającą na :

- prowadzeniu robót budowlanych, prac remontowych, konserwatorskich i restauratorskich;
- zabezpieczeniu i utrzymaniu w jak najlepszym stanie;
- prowadzeniu badań archeologicznych i prac poszukiwawczych;
- prowadzeniu prac związanych z urządzeniem grobu/kwatery/cmentarza wojennego;
- dokumentowaniu i prowadzeniu badań naukowych;
- popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy.

Promowane jest:

- obejmowanie opieką obiektów, których stan zachowania wymaga podjęcia niezwłocznego działania;
- opieka nad grobami i cmentarzami wojennymi o wyjątkowej wartości historycznej;

- nadanie lub przywrócenie odpowiedniej rangi obiektom grobownictwa wojennego;
- wykorzystanie nowoczesnych metod badań, edukacji, i promocji;
- zaangażowanie w opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jak największej liczby różnych podmiotów;
- stosowanie, w ramach obowiązujących przepisów prawa, rozwiązań sprzyjających lepszej ochronie prawnej grobów i cmentarzy wojennych.

Instytucja zarządzająca:

Departament Dziedzictwa Kulturowego MKiDN

ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa

II. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji – Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez państwo nieruchomości ziemskie. Fundusz ten, stosownie do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyrażonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., działa na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych, posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej.

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43 budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych – obecnie Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane między innymi na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

O przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego instytucje wyznaniowe mogą się ubiegać na realizację następujących zadań:

1. konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo. tj.

a) ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane zgodnie z którą ilekroć w ustawie jest mowa o remoncie należy przez to rozumieć wykonywanie w istniejącym obiekcie budowlanym robót budowlanych polegających na odtworzeniu stanu pierwotnego, a niestanowiących bieżącej konserwacji, przy czym dopuszcza się stosowanie wyrobów budowlanych innych niż użyto w stanie pierwotnym (art. 3 pkt. 8),

b) ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zgodnie z którą użyte w ww. ustawie określenia oznaczają:

- zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1),

- prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań (art. 3 pkt 6).

c) w aktualnym ustawodawstwie brak jest legalnej definicji „obiekту sakralnego” oraz „obiekту kościelnego”, dlatego na potrzeby udzielenia dotacji z Funduszu Kościelnego przyjmuje się, że:

- obiekty sakralne - są te miejsca, w których stale i systematycznie zbierają się wierni danej religii (wyznania) dla wzięcia udziału w nabożeństwach i innych zorganizowanych formach uprawiania kultu religijnego (vide wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 17 czerwca 1991 r., sygn. akt II SA 391/91),

- obiekty kościelne – są to inne obiekty należące do kościelnych osób prawnych, które, co do zasady, stanowią „budynki towarzyszące” obiektom sakralnym, przez które, na gruncie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej rozumie się „położone w sąsiedztwie obiektów sakralnych: budynki stanowiące mieszkanie proboszcza lub rektora i kancelarię parafialną lub kancelarię rektora (plebanię), budynki stanowiące mieszkanie wikariuszy (wikariatę), budynki stanowiące mieszkanie pracowników świeckich parafii lub rektoratu (organistówkę), budynki punktu katechetycznego i budynki domu zakonnego związanego z duszpasterstwem w tym obiekcie sakralnym albo świadczeniem w nim pomocy.”.

Dotacje przeznaczane są, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty

muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

III. Wojewódzki Konserwator Zabytków

Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków, działając z upoważnienia ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ustala kryteria i sposób naboru wniosków oraz rozdziału środków finansowych na cele związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami w ramach środków przyznanych przez Wojewodę Warmińsko-Mazurskiego, pozostających w jego dyspozycji.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie:

1. Nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia wniosku, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków:

- a) wymagających wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych,
- b) niewymagających wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;

2. Nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja) po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót, określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;

- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
 - 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
 - 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
 - 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
 - 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
 - 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
 - 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
 - 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
 - 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
 - 17) zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.
3. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.
4. Jeżeli zabytek, o którym mowa w ust. 1, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
5. W przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku, o którym mowa w ust. 1, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
6. Wnioskodawca ubiegający się o kwotę wyższą niż 50% nakładów koniecznych zobowiązany jest dołączyć informację na ten temat wraz z uzasadnieniem, w którym zostanie opisana wyjątkowa wartość historyczna, artystyczna lub naukowa zabytku albo też informację o konieczności przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych oraz innych dokumentów potwierdzających konieczność niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych. Wniosek nie zawierający

takiego uzasadnienia zostanie potraktowany, jako wniosek o udzielenie dotacji w wysokości określonej zgodnie z §1 ust.3.

7. Łączna wysokość dotacji udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać wysokości dofinansowania określonej w ust. 3-5.

IV. Budżety jednostek samorządu terytorialnego

Ustawodawca w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przewidział też możliwość dofinansowywania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków ze środków jednostek samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez organy stanowiące tych jednostek. Dotyczy to samorządów wszystkich szczebli.

W każdym przypadku o dotację może ubiegać się, w drodze corocznie ogłaszanego konkursu, każdy podmiot posiadający tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu albo stosunku zobowiązaniowego. Ze środków dotacji można dofinansować wykonanie planowanych prac lub robót budowlanych tylko przy zabytkach wpisanych do rejestru, które mieszczą się w katalogu wskazanym w w/w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Na szczeblu wojewódzkim, co roku w budżecie województwa zabezpieczane są środki finansowe przeznaczone na udzielenie dotacji na wykonanie prac lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego.

Ponadto w ramach sprawowanego mecenatu zarówno przez samorząd województwa, jak i gminny, udzielane są, w drodze corocznie ogłaszanych konkursów ofert, dotacje dla organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, na wsparcie realizacji zadań publicznych w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

2. Źródła publiczne. Środki zagraniczne.

W perspektywie finansowej UE 2021–2027 Polska korzysta z szerokiego wachlarza funduszy i mechanizmów wspierających ochronę oraz rozwój dziedzictwa kulturowego. Poniżej omówiono główne instrumenty oraz przykłady ich wykorzystania w najnowszych programach opieki nad zabytkami realizowanych w różnych regionach kraju.

1. Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR) i Fundusz Spójności

W ramach regionalnych programów operacyjnych (RPO) wszystkie województwa, zabezpieczają środki na:

- renowację zabytków nieruchomych (zamków, pałaców, kościołów) wraz z infrastrukturą towarzyszącą,
- konserwację ruchomych dóbr kultury i ich digitalizację,
- zakup wyposażenia (monitoring, systemy przeciwpożarowe, zabytkowe meble konserwatorskie) dla instytucji kultury.

2. InvestEU

Zastępując inicjatywę JESSICA, InvestEU oferuje zwrotne instrumenty finansowe dla projektów rewitalizacyjnych, obejmujących:

- adaptację dawnych obiektów przemysłowych i powojennych na centra kultury i edukacji,
- rewitalizację zdegradowanych fragmentów miast z zachowaniem zabytkowych fasad i elementów konstrukcyjnych. Program opieki nad zabytkami powiatu iławskiego na lata 2021–2024 wskazuje inwestycje w zrewitalizowane budynki dworców kolejowych i zabytkowych magazynów jako priorytet.

3. Mechanizm Sprawiedliwej Transformacji (JTF)

W regionach o silnym charakterze przemysłowym JTF finansuje:

- kompleksowe programy rewitalizacji zespołów poprzemysłowych z zachowaniem historycznej zabudowy,
- tworzenie parków kulturowych i ścieżek edukacyjnych wokół obiektów techniki przemysłowej.

4. Program Kreatywna Europa

Fundusz dla współpracy transnarodowej sektora kultury, wspierający:

- cyfrowe projekty archiwizacji i udostępniania zabytków online,
- transgraniczne szlaki kulturowe łączące zabytki na pograniczach.

5. Horizon Europe

Finansuje badania naukowe i innowacje konserwatorskie, np.:

- zastosowanie skaningu laserowego i fotogrametrii w dokumentacji 3D zabytków,
- rozwój biotechnologii konserwacyjnych dla obiektów drewnianych i kamiennych.

6. Fundusz Odbudowy i Zwiększania Odporności (RRF)

W ramach Krajowego Planu Odbudowy samorządy realizują:

- wieloletnie programy rewitalizacji starówek i zabytkowych dzielnic,
- projekty adaptacji zabytkowych budynków użyteczności publicznej (muzea, biblioteki) do nowych funkcji społecznych i kulturalnych.

3. Inne źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Poza mechanizmami unijnymi i krajowymi dotacjami na ochronę dziedzictwa, znaczącym wsparciem służą fundusze ochrony środowiska oraz instytucje finansujące badania i promocję kultury.

Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Projekty związane z ochroną zabytków mogą być również finansowane z różnego rodzaju funduszy, powołanych do realizacji zadań w innych dziedzinach. Wśród nich należy wymienić Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Olsztynie, który w ramach priorytetowych działań wspiera prace leczniczo-pielęgnacyjne przy drzewach i krzewach, a w szczególności – pomnikach przyrody oraz parkach. Warto podkreślić, że działania na rzecz ochrony zabytkowych parków i ogrodów oraz inicjowanie szczegółowych prac badawczych w tych obiektach prowadzone są także z ramienia Narodowego Instytutu Dziedzictwa. W ramach wieloletniej współpracy, w zakresie wspierania procesu rewaloryzacji najbardziej prestiżowych historycznych założeń ogrodowych, pomiędzy Narodowym Instytutem Dziedzictwa a Narodowym Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, powstała Lista zabytkowych założeń ogrodowych, których właściciele i użytkownicy mogą ubiegać się o dofinansowanie ze środków Funduszu. Lista składa się z części stałej „Listy najcenniejszych zabytkowych założeń ogrodowych Polski” i części ruchomej, ustalonej w cyklu trzyletnim „Listy preferencyjnej zabytkowych parków i ogrodów dla Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej”. Na stronie internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa www.nid.pl opisana została szczegółowa procedura aktualizacji w/w listy.

Środki Wojewódzkiego Funduszu (a także Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej) mogą być przeznaczone m.in. na: edukację ekologiczną oraz propagowanie działań proekologicznych i zasady zrównoważonego rozwoju, przedsięwzięcia związane z ochroną przyrody, w tym urządzenie i utrzymanie terenów zieleni, zadrzewień, zakrzewień oraz parków, dofinansowywanie działań związanych z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów, będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej udziela pomocy finansowej w formie pożyczek, dotacji, dopłaty do oprocentowania kredytów i pożyczek zaciąganych w bankach komercyjnych.

O pomoc ze środków WFOŚiGW w Olsztynie ubiegać się mogą zarówno jednostki samorządu terytorialnego, jak i przedsiębiorcy oraz organizacje pozarządowe. Finansowanie zadań związanych z ochroną zabytków zagwarantowano w Priorytecie: Ochrona przyrody i krajobrazu. Dotacja oraz dofinansowanie w formie przekazania środków państwowym jednostkom budżetowym mogą być

przyznawane do wysokości 99% całkowitego kosztu zadania z zakresu ochrony przyrody i krajobrazu obejmujące prace rewitalizacyjne realizowane na terenach objętych ochroną lub w stosunku do obiektów poddanych pod ochronę, ujętych w rejestrze albo ewidencji, zgodnie z ustawą z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody lub z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Narodowe Centrum Nauki

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach mogą być również dofinansowane przez na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki ze środków pozostających w dyspozycji Narodowego Centrum Nauki.

Europejskie Dni Dziedzictwa

Europejskie Dni Dziedzictwa to największy w Europie projekt społeczny i edukacyjny, najważniejsze święto zabytków kultury Starego Kontynentu. Ich idea narodziła się w 1985 r. w Granadzie w Hiszpanii podczas II Konferencji Rady Europy. Wówczas po raz pierwszy bezpłatnie udostępniono zwiedzającym obiekty, do których dostęp dotychczas był ograniczony. Inicjatywa cieszyła się tak dużym zainteresowaniem, że w 1991 r. zainspirowała Radę Europy do ustanowienia Europejskich Dni Dziedzictwa. Głównym celem Europejskich Dni Dziedzictwa jest promowanie regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz przypominanie o wspólnych korzeniach kultury europejskiej. Imprezy skierowane są do bardzo szerokiej i różnorodnej grupy odbiorców, co nadaje im wymiar uniwersalny. W obchodach Europejskich Dni Dziedzictwa uczestniczą wszystkie państwa, członkowie Rady Europy, w tym Polska, która włączyła się do tej akcji w 1993 r. Co roku we wrześniu organizatorzy udostępniają do zwiedzania szerokiej publiczności zabytki i miejsca kultury, przygotowują festyny, jarmarki, imprezy plenerowe, inscenizacje, turnieje rycerskie, wystawy, odczyty naukowe, konkursy, spotkania z twórcami kultury i wiele innych imprez o różnorodnym charakterze, skierowanych do różnych grup społecznych i wiekowych. Dzięki temu obywatele państw uczestniczących w EDD mają doskonałą okazję do poznania dorobku kulturowego regionu, który zamieszkują.

Ogólnopolski konkurs „Zabytek zadbany”

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Podmiotem realizującym procedurę konkursową, podobnie jak wyżej omówione Europejskie Dni Dziedzictwa jest

Narodowy Instytut Dziedzictwa. Konkurs, skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków, nie stanowi źródła finansowania zabytków, jednak warto o nim wspomnieć, bowiem jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Pozostałe źródła finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

fundusze fundacji krajowych, m.in. Fundacja im. Stefana Batorego (www.batory.org.pl), Fundacja Kronenberga (www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/index);

fundusze europejskie, m.in. Programy Europejskiej Fundacji Kultury (www.eurocult.org), Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej (www.efrwp.pl);

fundusze międzynarodowe, m.in. Fundusze Wyszehradzkie (www.visegradfund.org), Szwajcarska Fundacja dla Kultury Pro Helvetia (www.prohelvetia.pl), Fundacja Współpracy Polsko–Niemieckiej (www.fwpn.org.pl), Polsko–Amerykańska Fundacja Wolności (www.pafw.pl);

fundusze organizacji międzynarodowych, m.in. Europa Nostra wręcza nagrody za utrzymywanie i restaurację obiektów kulturowych w krajach europejskich (www.europanostra.org).

11. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA IŁAWY

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, z realizacji programu burmistrz Iławy sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Miasta Iława. Sprawozdanie o którym mowa będzie sporządzone w pierwszym kwartale po upływie dwóch lat od uchwalenia przez Radę Miasta niniejszego programu.

Prace nad kolejnym programem opieki nad zabytkami powinny być zainicjowane na trzy miesiące przed zakończeniem okresu czteroletniego obowiązywania programu. Dwuletnia ocena realizacji programu zawarta w sprawozdaniu będzie służyła ewaluacji programu. Zmiany w programie wymagają uchwały Rady Miasta.

Przy ocenie realizacji oraz efektów wprowadzenie gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Iława na lata 2025-2028 przyjmuje się następujące kryteria oceny (wskaźniki):

W ramach priorytetu I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego miasta:

- poziom (w %) wydatków budżetu miasta na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- liczba i wartość zastosowanych zwolnień od podatku od nieruchomości w odniesieniu do budynków i gruntów wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami o ochronie zabytków,
- zakres i skala współpracy z organizacjami pozarządowymi,

Dodatkowo wymagana będzie charakterystyka opisowa osiągniętych rezultatów, do których niemożliwe jest zastosowanie wskaźników.

W ramach priorytetu II: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego:

- wysokość dorocznych środków finansowych przeznaczonych w budżecie miasta na realizację zadań własnych samorządu w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Dodatkowo wymagana będzie charakterystyka opisowa osiągniętych rezultatów, do których niemożliwe jest zastosowanie wskaźników.

W ramach priorytetu III: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja, służące budowaniu tożsamości mieszkańców

- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie miasta,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych i imprez z zakresu turystyki kulturowej miasta,
- liczba opracowanych, wydanych wydawnictw naukowych i popularno-naukowych na temat dziedzictwa kulturowego miasta,

- liczba działań edukacyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego gminy skierowanych do mieszkańców i gości.

Dodatkowo wymagana będzie charakterystyka opisowa osiągniętych rezultatów, do których niemożliwe jest zastosowanie wskaźników.

**Aneks 1. Wykaz obiektów zabytkowych z terenu Iławy objętych ochroną prawną
przez wpis do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego**

L.p.	Adres	Obiekt	Datowanie	Nr rejestru zabytków
1.	---	układ urbanistyczny Starego Miasta	początek XIV w.	A-464 z 30.12.1957 r.
2.	---	mury obronne Starego Miasta - przy skarpie w części wschodniej przy fosie, - przy narożniku północno-wschodnim fosy, - od strony południowo- zachodniej, od strony jeziora, - od strony zachodniej przy ul. Mierosławskiego, - fragment baszty znajdującej się wewnątrz posesji kościelnej.	połowa XIV w.	A-541 z 7.03.1961 r.
3.	Broniewskiego dz. geod. nr 8-1/24 obręb Iława 8	wieża ciśnień kolejowa I	1915 r.	A-4095 z 28.12.1998 r.
4.	Dąbrowskiego 11 dz. geod. nr 205/7 obręb Iława 2	bryła i elewacja budynku administracyjnego dawnej rzeźni miejskiej	1891 r.	A-4500 z 22.02.2008 r.

5.	Dworcowa 3 dz. geod. nr 1/42 obręb Iława 8	budynek dworca w zespole stacji kolejowej	1905 r.	A-4429 z 16.08.2006 r.
6.	Dworcowa [w zespole stacji Iława Główna] dz. geod. nr 1/69 obręb Iława 8	zespół peronów przy dworcu kolejowym w postaci zadaszeń oraz tunelu przejścia podziemnego z wyjściem na perony 1, 2, 3 w zespole stacji kolejowej	1905 r.	A-4578 z 31.08.2011 r.
7.	Kolejowa dz. geod. nr 1/52 obręb Iława 8 (w WEZ jako Broniewskiego/Dworco wa)	wieża ciśnień kolejowa	1942 r.	A-4096 z 28.12.1998 r.
8.	Kościelna 1 dz. geod. nr 191 obręb Iława 11	kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego łącznie z wyposażeniem wnętrza oraz fragmentami murów miejskich	1317 – 1325 r.	A-52 z 16.09.1949 r.
9.	Kościelna 1 dz. geod. nr 191 obręb Iława 11	budynek plebanii, murowany	koniec XIX – początek XX w.	A-4497 z 1.02.2008 r.
10.	Kościuszki 2 dz. geod. nr 68 obręb Iława 10	budynek szkolny, murowany	1899 r.	A-1956 z 18.03.1987 r.
11.	Kościuszki 6 dz. geod. nr 75 obręb Iława 10	kamienica murowana	1910 r.	A-1950 z 18.03.1987 r.

12.	Kościuszki 14 dz. geod. nr 124/1, 315/3, 315/2, 315/4 obręb Iława 10	kamienica murowana wraz z otoczeniem obejmującym działkę	przełom XIX i XX w.	A-4358 z 17.11.2006 r.
13.	Kościuszki 15 dz. geod. nr 35 obręb Iława 10	kamienica murowana	2. połowa XIX w.	A-1955 z 18.03.1987 r.
14.	Kościuszki 24 dz. geod. nr 136/1 (budynki) oraz 135 (otoczenie) obręb Iława 10	zespół młyna wodnego wraz z zabudową z postaci budynku produkcyjnego, budynku mieszkalnego, z wyposażeniem technicznym budynku produkcyjnego oraz otoczeniem	historia miejsca 1386 r., budynki koniec XIX – początek XX w.	A-4596 z 17.07.2012 r.
15.	Kościuszki 27 dz. geod. nr 48 obręb Iława 10	budynek mieszkalny, murowany	początek XX w.	A-4356 z 17.11.2006 r.
16.	1 Maja dz. geod. nr 537/22 obręb Iława 12	wieża ciśnień wodociągowa	początek XX w.	A-1954 z 18.03.1987 r.
17.	Mazurska 2 dz. geod. nr 29 (budynek) oraz 28 (otoczenie) obręb Iława 11	budynek mieszkalny, murowany	lata 20.-30. XX w.	A-4655 z 8.06.2018 r.
18.	Niepodległości 4 dz. geod. nr 163/2, 163/3 i część 178/48 obręb Iława 11	kamienica murowana	koniec XIX w.	A-4502 z 22.02.2008 r.

19.	Niepodległości 4B dz. geod. nr 163/4 obręb Iława 11	kamienica murowana	koniec XIX w.	A-1931 z 18.03.1987 r.
20.	Niepodległości 13 dz. geod. nr 203 obręb Iława 11	budynek ratusza, murowany	1910 – 1912 r.	A-3762 z 9.11.1994 r.
21.	Niepodległości 13A dz. geod. nr 204 obręb Iława 11	budynek hali miejskiej, ob. kinoteatr	koniec XIX w.	A-4242 z 30.12.2002 r.
22.	Ostródzka 2 dz. geod. nr 186 obręb Iława 5	budynek mieszkalny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	A-4501 z 22.02.2008 r.
23.	Plażowa 7 dz. geod. nr 25 obręb Iława 11	budynek mieszkalny, murowany	początek XX w.	A-4676 z 13.08.2018 r.
24.	Sienkiewicza 10 dz. geod. nr 53 obręb Iława 11	willa murowana	koniec XIX w.	A-1939 z 18.03.1987 r.
25.	Sobieskiego 10 dz. geod. nr 228/3 obręb Iława 11	stajnia – wozownia murowana	koniec XIX w.	A-3576 z 11.10.1993 r.
26.	Sobieskiego 14 dz. geod. nr 287 obręb Iława 11	budynek dawnego młyna, ob. budynek usługowy wraz z najbliższym otoczeniem	koniec XIX w.	A-4499 z 18.02.2009 r.
27.	Szeptyckiego 8 dz. geod. nr 3/3 obręb Iława 10	budynek technologiczny w zespole gazowni miejskiej, obecnie cerkiew grekokatolicka p.w. św. Jana Teologa	1899 r.	A-3612 z 2.11.1993 r.

28.	Wodna 2 dz. geod. nr 453/1 obręb Iława 9	bryła i elewacja budynku administracyjnego stacji uzdatniania wody	1905 r.	A-4498 z 4.02.2008 r.
29.	Wyszyńskiego 2 dz. geod. nr 186 obręb Iława 10	bryła kościoła p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP wraz z pozostałościami oryginalnego ogrodzenia w formie trejażu od strony fasady	1933 r.	A-4475 z 28.06.2006 r.
30.	Wyszyńskiego 31 dz. geod. nr 328 obręb Iława 10	budynek dawnego urzędu prowiantowego, murowany	koniec XIX w.	A-4581 z 18.10.2011 r.
31.	wg mapy	Kanał Elbląski (część w granicach miasta)	1844 – 1881 r.	rozporządzenie prezydenta RP z 14 stycznia 2011 r. (Dz.U. 2011 nr 20 poz. 100)

Aneks 2. Wykaz obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków miasta Iława

L.p.	Adres	Obiekt	Datowanie	Nr rejestru zabytków
1.	---	układ urbanistyczny Starego Miasta	początek XIV w.	A-464 z 30.12.1957 r.
2.	---	mury obronne Starego Miasta - przy skarpie w części wschodniej przy fosie, - przy narożniku północno-wschodnim fosy, - od strony południowo-zachodniej, od strony jeziora, - od strony zachodniej przy ul. Mierosławskiego, - fragment baszty znajdującej się wewnątrz posesji kościelnej.	połowa XIV w.	A-541 z 7.03.1961 r.
3.	Andersa 3 dz. geod. nr 492/2 obręb Iława 9	zespół budynków koszar <i>Yorkkaserne</i> , obecnie zespół budynków Powiatowego Szpitala im. Władysława Biegańskiego	2. połowa XIX w.	---
4.	Barlickiego 9 dz. geod. nr 196/13 obręb Iława 3	budynek mieszkalny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---

5.	Barlickiego 9 dz. geod. nr 196/13 obręb Iława 3	budynek gospodarczy, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
6.	Broniewskiego dz. geod. nr 8-1/24 obręb Iława 8	wieża ciśnień kolejowa I	1915 r.	A-4095 z 28.12.1998 r.
7.	Broniewskiego	wieża ciśnień kolejowa nr II		
8.	Broniewskiego 1 dz. geod. nr 1/34 obręb Iława 8	budynek mieszkalny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
9.	Broniewskiego 1 dz. geod. nr 1/34 obręb Iława 8	budynek gospodarczy, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
10.	Dąbrowskiego 11 dz. geod. nr 205/7 obręb Iława 2	bryła i elewacja budynku administracyjnego dawnej rzeźni miejskiej	1891 r.	A-4500 z 22.02.2008 r.
11.	Dąbrowskiego 18 dz. geod. nr 115 obręb Iława 11	budynek dawnej przepompowni	1903 r.	---
12.	Dąbrowskiego 22A dz. geod. nr 194/4 i 195/3 obręb Iława 3	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	---
13.	Dworcowa 3 dz. geod. nr 1/42 obręb Iława 8	budynek dworca w zespole stacji kolejowej	1905 r.	A-4429 z 16.08.2006 r.

14.	Dworcowa [w zespole stacji Iława Główna] dz. geod. nr 1/69 obręb Iława 8	zespół peronów przy dworcu kolejowym w postaci zadaszeń oraz tunelu przejścia podziemnego z wyjściem na perony 1, 2, 3 w zespole stacji kolejowej	1905 r.	A-4578 z 31.08.2011 r.
15.	Dworcowa dz. geod. nr 1/41 obręb Iława 8	kotłownia kolejowa z kominem	koniec XIX w.	---
16.	Gdańska 12 dz. geod. nr 36 obręb Iława 12	budynek mieszkalny, murowany	początek XX w.	---
17.	Grunwaldzka 1 dz. geod. nr 116 obręb Iława 10	budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany	1914 r.	---
18.	Grunwaldzka 10 dz. geod. nr 94 obręb Iława 10	budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
19.	Grunwaldzka 11 dz. geod. nr 120/4 obręb Iława 10	budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
20.	Grunwaldzka 13 dz. geod. nr 120/10 i 120/23 obręb Iława 10	budynek administracyjny (koszarowiec), murowany	2. połowa XIX w.	---
21.	Jagiellończyka 2 dz. geod. nr 20 obręb Iława 10	stróżówka przy poczcie	1916 r.	---

22.	Jagiellończyka 18 dz. geod. nr 3/1 obręb Iława 10	budynek administracyjny, murowany w zespole gazowni, ob. mieszkalny w zespole sakralnym	1897 – 1898 r.	---
23.	Jagielly 2 dz. geod. nr 143/13 obrzeb Iława 10	budynek mieszkalny, wielorodzinny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
24.	Jagielly 2 dz. geod. nr 143/13 obrzeb Iława 10	budynek gospodarczy, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
25.	Jagielly 2 dz. geod. nr 144 obręb Iława 10	budynek gospodarczy, murowano-drewniany	koniec XIX – początek XX w.	---
26.	Jagielly 3 dz. geod. nr 145 obręb Iława 10	budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
27.	Jagielly 7 dz. geod. nr 321 obręb Iława 10	budynek mieszkalny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
28.	Jagielly 7 dz. geod. nr 321 obręb Iława 10	budynek gospodarczy, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
29.	Jagielly dz. geod. nr 1/20 obręb Iława 7	most kolejowy nad Iławką, na trasie w kierunku Olsztyna	1905 r.	---
30.	Jasielska 1 dz. geod. nr 426 obręb Iława 12	budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany w zespole koszar artyleryjskich	koniec XIX w.	---

31.	Jasielska 2 dz. geod. nr 425 obręb Iława 12	budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany w zespole koszar artyleryjskich	koniec XIX w.	---
32.	Jasielska 3 dz. geod. nr 424 obręb Iława 12	budynek mieszkalny wielorodzinny, murowany w zespole koszar artyleryjskich	koniec XIX w.	---
33.	Jasielska 4 dz. geod. nr 422/1 obwód Iława 12	budynek administracyjny, murowany w zespole koszar artyleryjskich, ob. mieszkalny	koniec XIX w.	---
34.	Kolejowa dz. geod. nr 1/52 obręb Iława 8 (w WEZ jako Broniewskiego/Dworco wa)	wieża ciśnień kolejowa	1942 r.	A-4096 z 28.12.1998 r.
35.	Kolejowa dz. geod. nr 1/69 obręb Iława 8	nastawnia kolejowa - d. oznaczenie - IŁ4	koniec XIX w.	---
36.	Kopernika 9 dz. geod. nr 12 obręb Iława 9	budynek mieszkalny, murowany	lata 20. XX w.	---
37.	Kościelna 1 dz. geod. nr 191 obręb Iława 11	kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego łącznie z wyposażeniem wnętrza oraz fragmentami murów miejskich	1317 – 1325 r.	A-52 z 16.09.1949 r.
38.	Kościelna 1 dz. geod. nr 191 obręb Iława 11	budynek plebanii, murowany	koniec XIX – początek XX w.	A-4497 z 1.02.2008 r.

39.	Kościuszki 2 dz. geod. nr 68 obręb Iława 10	budynek szkolny, murowany	1899 r.	A-1956 z 18.03.1987 r.
40.	Kościuszki 4 dz. geod. nr 69/2 obręb Iława 10	kamienica	początek XX w.	---
41.	Kościuszki 6 dz. geod. nr 75 obręb Iława 10	kamienica murowana	1910 r.	A-1950 z 18.03.1987 r.
42.	Kościuszki 14 dz. geod. nr 124/1, 315/3, 315/2, 315/4 obrzeb Iława 10	kamienica murowana wraz z otoczeniem obejmującym działkę	przełom XIX i XX w.	A-4358 z 17.11.2006 r.
43.	Kościuszki 15 dz. geod. nr 35 obręb Iława 10	kamienica murowana	2. połowa XIX w.	A-1955 z 18.03.1987 r.
44.	Kościuszki 24 dz. geod. nr 136/1 (budynki) oraz 135 (otoczenie) obręb Iława 10	zespół młyna wodnego wraz z zabudową z postaci budynku produkcyjnego, budynku mieszkalnego, z wyposażeniem technicznym budynku produkcyjnego oraz otoczeniem	historia miejsca 1386 r., budynki koniec XIX – początek XX w.	A-4596 z 17.07.2012 r.
45.	Kościuszki, obok nr 24 dz. geod. nr 139 obręb Iława 10	jaz piętrzący „Iława” na rzece Iławka jako część zespołu Kanału Elbląskiego	koniec XIX – początek XX w.	---
46.	Kościuszki 27 dz. geod. nr 48 obręb Iława 10	budynek mieszkalny, murowany	początek XX w.	A-4356 z 17.11.2006 r.

47.	Królowej Jadwigi 20 dz. geod. nr 106 obręb Iława 10	kamienica murowana	koniec XIX – początek XX w.	---
48.	Królowej Jadwigi 22 dz. geod. nr 107 obręb Iława 10	kamienica murowana	koniec XIX – początek XX w.	---
49.	Królowej Jadwigi 24 dz. geod. nr 109 oraz 100/47 obręb Iława 10	kamienica murowana	lata 20. XX w.	---
50.	Królowej Jadwigi 26 dz. geod. nr 110 obręb Iława 10	kamienica murowana	początek XX w.	---
51.	Królowej Jadwigi 28 dz. geod. nr 111 obręb Iława 10	kamienica murowana	początek XX w.	---
52.	1 Maja dz. geod. nr 537/22 obrzeb Iława 12	wieża ciśnień wodociągowa	początek XX w.	A-1954 z 18.03.1987 r.
53.	1 Maja 3 dz. geod. nr 162 obręb Iława 10	kamienica	koniec XIX – początek XX w.	---
54.	1 Maja 11 dz. geod. nr 18 obręb Iława 9	budynek mieszkalny	lata 20.-30. XX w.	---
55.	Mazurska 2 dz. geod. nr 29 (budynek) oraz 28 (otoczenie) obręb Iława 11	budynek mieszkalny, murowany	lata 20.-30. XX w.	A-4655 z 8.06.2018 r.
56.	Mazurska 4 dz. geod. nr 24 obręb Iława 11	budynek mieszkalny, murowany	lata 20.-30. XX w.	---

57.	Mazurska 7 dz. geod. nr 36 obręb Iława 11	budynek mieszkalny, drewniany	początek XX w.	---
58.	Mazurska 10 dz. geod. nr 21 obręb Iława 11	budynek gospodarczy, murowany	początek XX w.	---
59.	Mickiewicza 26 dz. geod. nr 253/2 obręb Iława 11	kamienica	początek XX w.	---
60.	Mickiewicza 34 dz. geod. nr 244/2 obręb Iława 11	budynek mieszkalny, murowano-drewniany	lata 20.-30. XX w.	---
61.	Mickiewicza 35 dz. geod. nr 241/4 obręb Iława 11	budynek mieszkalny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
62.	Niepodległości 4 dz. geod. nr 163/2, 163/3 i część 178/48 obręb Iława 11	kamienica murowana	koniec XIX w.	A-4502 z 22.02.2008 r.
63.	Niepodległości 4A dz. geod. nr 164 obręb Iława 11	oficyna murowana	koniec XIX w.	---
64.	Niepodległości 4B dz. geod. nr 163/4 obręb Iława 11	kamienica murowana	koniec XIX w.	A-1931 z 18.03.1987 r.
65.	Niepodległości 13 dz. geod. nr 203 obręb Iława 11	budynek ratusza, murowany	1910 – 1912 r.	A-3762 z 9.11.1994 r.
66.	Niepodległości 13A dz. geod. nr 204 obręb Iława 11	budynek hali miejskiej, ob. kinoteatr	koniec XIX w.	A-4242 z 30.12.2002 r.

67.	Nowomiejska 1 dz. geod. nr 284/1 obręb Iława 11	budynek mieszkalny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
68.	Nowomiejska 1 dz. geod. nr 284/1 obręb Iława 11	budynek gospodarczy, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
69.	Nowomiejska 19 dz. geod. nr 111/1 obręb Iława 12	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	---
70.	Ostródzka 2 dz. geod. nr 186 obręb Iława 5	budynek mieszkalny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	A-4501 z 22.02.2008 r.
71.	Ostródzka dz. geod. nr 109 obręb Iława 5	cmmentarz ewangelicki, ob. komunalny	XIX w.	---
72.	Plażowa 5 dz. geod. nr 37/2 obręb Iława 11	budynek mieszkalny, murowany	początek XX w.	---
73.	Plażowa 7 dz. geod. nr 25 obręb Iława 11	budynek mieszkalny, murowany	początek XX w.	A-4676 z 13.08.2018 r.
74.	Polna 2 dz. geod. nr 183 obręb Iława 3	budynek mieszkalny, murowany	koniec XIX - początek XX w.	---
75.	Polna 4 dz. geod. nr 184 obręb Iława 3	budynek mieszkalny, murowany	koniec XIX - początek XX w.	---
76.	Sienkiewicza 10 dz. geod. nr 53 obręb Iława 11	willa murowana	koniec XIX w.	A-1939 z 18.03.1987 r.

77.	Sienkiewicza 24 dz. geod. nr 7/1 obręb Iława 11	budynek przystani, ob. bar Omega	lata 20. XX w.	---
78.	Sienkiewicza 28 dz. geod. nr 3/2 obręb Iława 11	dwór murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
79.	Skłodowskiej 11 dz. geod. nr 241, 242, 243, 244, 245, 251 obrzeb Iława 9	budynek mieszkalny, murowany	lata 20. XX w.	---
80.	Skłodowskiej 11A dz. geod. nr 246/1 obrzeb Iława 9	budynek mieszkalny, murowany	lata 20. XX w.	---
81.	Skłodowskiej 13 dz. geod. nr 296 obręb Iława 9	budynek mieszkalny, murowany	lata 20. XX w.	---
82.	Smolki 2 dz. geod. nr 29 obręb Iława 9	budynek mieszkalny, murowany	lata 20. XX w.	---
83.	Smolki 3 dz. geod. nr 37 obręb Iława 9	budynek mieszkalny, murowany	lata 20. XX w.	---
84.	Smolki 5 dz. geod. nr 38 obręb Iława 9	budynek mieszkalny, murowany	lata 20. XX w.	---
85.	Smolki 31 dz. geod. nr 309 obręb Iława 9	budynek mieszkalny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
86.	Sobieskiego 10 dz. geod. nr 228/3 obrzeb Iława 11	stajnia – wozownia murowana	koniec XIX w.	A-3576 z 11.10.1993 r.

87.	Sobieskiego 14 dz. geod. nr 287 obręb Iława 11	budynek dawnego młyna, ob. budynek usługowy wraz z najbliższym otoczeniem	koniec XIX w.	A-4499 z 18.02.2009 r.
88.	Stacyjna 4 dz. geod. nr 82/3 obręb Iława 11	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	---
89.	Stacyjna 6 dz. geod. nr 82/4 obręb Iława 11	budynek mieszkalny	koniec XIX – początek XX w.	---
90.	Szeptyckiego 8 dz. geod. nr 3/3 obręb Iława 10	budynek technologiczny w zespole gazowni miejskiej, obecnie cerkiew grekokatolicka p.w. św. Jana Teologa	1899 r.	A-3612 z 2.11.1993 r.
91.	Toruńska 12 dz. geod. nr 54/3 obręb Iława 12	budynek mieszkalny, murowano-drewniany	koniec XIX w.	---
92.	Towarowa 1 dz. geod. nr 1/11, 1/12, 1/13 obręb Iława 7	magazyn kolejowy, murowany	około 1905 r.	---
93.	Wąska 9 dz. geod. nr 164/1 obręb Iława 7	budynek mieszkalny, murowany	początek XX w.	---
94.	Wiejska 2A dz. geod. nr 423/6 obręb Iława 12	budynek mieszkalny, murowany (bez współczesnej przybudówki)	koniec XIX – początek XX w.	---

95.	Wodna 2 dz. geod. nr 453/1 obręb Iława 9	bryła i elewacja budynku administracyjnego stacji uzdatniania wody	1905 r.	A-4498 z 4.02.2008 r.
96.	Wodna 2 dz. geod. nr 453/1 obręb Iława 9	budynek gospodarczy w zespole stacji uzdatniania wody	1905 r.	---
97.	Wojska Polskiego 7 dz. geod. nr 268 obręb Iława 10	budynek mieszkalny, murowany	początek XX w.	---
98.	Wojska Polskiego 8 dz. geod. nr 199/51 obręb Iława 10	budynek mieszkalny, murowany	koniec XIX – początek XX w.	---
99.	Wojska Polskiego 24A dz. geod. nr 218/7 (część działki) obręb Iława 10	budynek mieszkalny, murowany	koniec XIX w.	---
100.	Wojska Polskiego 35 dz. geod. nr 1/55, 1/56, 1/58, 1/60, 1/61, 1/62, 1/63, 1/66 obręb Iława 8	zespół budynków dawnej parowozowni kolejowej (ob. lokomotywnia)	k. I. 30. XX w. - pocz. I. 40. XX w. (ok. 1939- 1943)	---
101.	Wojska Polskiego dz. geod. nr 1/55 obręb Iława 8	nastawnia kolejowa - d. oznaczenie -IŁ 1 na terenie d. parowozowni (ob. lokomotywni)	koniec XIX w.	---
102.	Wojska Polskiego dz. geod. nr 1/55 obręb Iława 8	nastawnia kolejowa - d. oznaczenie - IŁ 3	koniec XIX w.	---
103.	Wojska Polskiego dz. geod. nr 1/69 obręb Iława 8	wiadukt kolejowy nad drogą, murowany	koniec XIX w.	---

104.	Wojska Polskiego dz. geod. nr 1/69 obręb Iława 8	wiadukt kolejowy na trasie kolejowej z Iławy do Torunia	koniec XIX w.	---
105.	Wyszyńskiego 1 dz. geod. nr 156/2 obrzęb Iława 10	domek dróżnika, murowany	1905 r.	---
106.	Wyszyńskiego 2 dz. geod. nr 186 obręb Iława 10	bryła kościoła p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP wraz z pozostałościami oryginalnego ogrodzenia w formie trejazu od strony fasady	1933 r.	A-4475 z 28.06.2006 r.
107.	Wyszyńskiego 2 dz. geod. nr 186 obręb Iława 10	budynek mieszkalny, murowany (plebania)	lata 30. XX w.	---
108.	Wyszyńskiego 31 dz. geod. nr 328 obręb Iława 10	budynek dawnego urzędu prowiantowego, murowany	koniec XIX w.	A-4581 z 18.10.2011 r.
109.	Wyszyńskiego 34 dz. geod. nr 275 obręb Iława 10	kamienica murowana	początek XX w.	---
110.	Wyszyńskiego dz. geod. nr 187 obręb Iława 10	cmentarz rzymskokatolicki, ob. komunalny	XIX w.	---
111.	Zalewska dz. geod. nr 1/5 obręb Iława 3	aleja przydrożna – część w granicach miasta Iława	początek XX w.	---

112.	wg mapy	Kanał Elbląski (część w granicach miasta)	1844 – 1881 r.	rozporządzenie prezydenta RP z 14 stycznia 2011 r. (Dz.U. 2011 nr 20 poz. 100)
------	---------	--	-------------------	---

Aneks 3. Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu miasta Iława

L.P.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr stan. w miejscowości	Nr stan. na obszarze	Funkcja i chronologia stanowiska
1.	Iława	28-52	I	39	osada, średniowiecze
2.	Iława	28-52	II	31	osada, wczesne średniowiecze [dane archiwalne]
3.	Iława	28-52	III	32	śląd osadnictwa, epoka kamienia [dane archiwalne]
4.	Iława	28-52	IV	33	cmentarzysko, okres wpływów rzymskich [dane archiwalne]
5.	Iława	28-52	V	34	śląd osadnictwa, pradzieje
6.	Iława	28-52	VI	35	1/ śląd osadnictwa, wczesne średniowiecze 2/ śląd osadnictwa, chronologia nieokreślona
7.	Iława	28-52	VII	36	śląd osadnictwa, średniowiecze
8.	Iława	28-52	VIII	37	osada, średniowiecze
9.	Iława	28-52	IX	38	1/ śląd osadnictwa, średniowiecze 2/ śląd osadnictwa, chronologia pradziejowa
10.	Iława	28-53	X	1	śląd osadnictwa, średniowiecze
11.	Iława	28-53	XI	2	1/ śląd osadnictwa, epoka kamienia 2/ osada, średniowiecze 3/ śląd osadnictwa, nowożytność

12.	Iława	28-53	XII	3	osada, średniowiecze
13.	Iława	28-53	XIII	4	osada, średniowiecze
14.	Iława	28-53	XIV	5	śląd osadnictwa, epoka kamienia
15.	Iława	27-53	XV	28	śląd osadnictwa, średniowiecze
16.	Iława	27-52	XVI	1	osada, średniowiecze
17.	Iława	27-52	XVII	2	1/ osada?, średniowiecze 2/ osada?, okres nowożytny
18.	Iława	27-52	XVIII	6	osada?, średniowiecze
19.	Iława	27-52	XIX	8	1/ ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze 2/ osada?, średniowiecze 3/ ślad osadnictwa, pradzieje
20.	Iława	27-52	XX	9	1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia 2/ ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze 3/ ślad osadnictwa, średniowiecze
21.	Iława	27-52	XXI	10	1/ ślad osadnictwa, epoka kamienia 2/ osada, pradzieje
22.	Iława	27-52	XXII	11	1/ osada, okres wpływów rzymskich 2/ ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze

23.	Iława	27-52	XXIII	12	1/ ślad osadnictwa, średniowiecze 2/ ślad osadnictwa, pradzieje
24.	Iława	27-52	XXIV	13	śląd osadnictwa, wczesne średniowiecze
25.	Iława	27-52	XXV	14	śląd osadnictwa, średniowiecze
26.	Iława	27-52	XXVI	16	1/ ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze 2/ osada?, średniowiecze
27.	Iława	27-52	XXVII	17	1/ osada, średniowiecze 2/ ślad osadnictwa, okres nowożytny
28.	Iława	27-52	XXVIII	18	osada, pradzieje
29.	Iława	27-52	XXIX	19	śląd osadnictwa (moneta), średniowiecze
30.	Iława	27-52	XXX	20	1/ osada?, wczesne średniowiecze 2/ osada, cmentarzysko, średniowiecze
31.	Iława	27-52	XXXI	31	śląd osadnictwa, średniowiecze
32.	Iława	27-52	XXXII	32	osada, średniowiecze
33.	Iława	27-52	XXXIII	15	grodzisko, średniowiecze
34.	Iława	27-52	XXXIV	67	śląd osadnictwa, okres nowożytny
35.	Iława	-	-	-	nawarstwienia kulturowe Starego Miasta

Uzasadnienie

Zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), jednostki samorządu terytorialnego mają obowiązek sporządzenia – na okresy czteroletnie – programu opieki nad zabytkami, który określa zadania w zakresie ochrony zabytków, ich użytkowania oraz uwzględnia uwarunkowania społeczne i gospodarcze.

Przedstawiony „Gminny program opieki nad zabytkami miasta Iławy na lata 2025-2028” bazuje na doświadczeniach wynikających z realizacji poprzednich programów oraz aktualizuje cele, zadania i narzędzia ochrony zabytków zgodnie z wytycznymi krajowymi i regionalnymi. Program ma na celu kompleksową ochronę dziedzictwa kulturowego miasta, jego promocję, edukację o wartościach zabytkowych oraz wspieranie właścicieli zabytków w podejmowaniu inicjatyw modernizacyjnych i renowacyjnych.

Przyjęcie programu umożliwi gminie skuteczne wywiązywanie się z ustawowego obowiązku, a także pozwoli na pozyskiwanie środków finansowych z różnych źródeł, w tym rządowych i unijnych, na ochronę i opiekę nad zabytkami. Zapewni także systematyczną ocenę efektów realizacji zadań i bieżącą współpracę z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie pismem z dnia 13 października 2025 r. znak WUOZ-ELBLAG.5120.5.2025.KM pozytywnie zaopiniował „Gminny program opieki nad zabytkami miasta Iławy na lata 2025-2028”.

Projekt uchwały pozostaje w pełni zgodny z obowiązującymi przepisami prawa, w szczególności z przepisami:

- ustawy o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153),
- ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292).

W związku z powyższym podjęcie przedmiotowej uchwały jest zasadne.